

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії Східної Європи

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

До дипломної роботи

Бакалавр

На тему: "Польське питання за часів правління Олександра I (1813-1825 рр.)"

Виконав: студент IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 - історія та археологія

Сушков Олег Васильович

Керівник: проф. Духопельников

Володимир Михайлович

Рецензент:

Харків-2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Становлення Царства Польського	8
1.1. Польське питання.....	8
1.2. Окупація територій Варшавського герцогства.....	15
1.3. Віденський конгрес та утворення Царства Польського.....	23
РОЗДІЛ 2. Польський експеримент Олександра	29
2.1. Конституція Царства Польського.....	29
2.2. Державний апарат Царства Польського.	35
2.3. “Конституційний період” (1815-1820 рр.) та “реакційний період” (1820-1825 рр.).....	44
ВИСНОВОК	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	60
РЕЗЮМЕ	71

ВСТУП

Територія Польщі завжди була приводом для суперечок. У період трьох поділів Речі Посполитої перед Російською імперією чітко постало Польське питання. За два десятиріччя посиленої ворожнечі ця проблема набула нового характеру. Спочатку більша частина Варшавського герцогства була окупована російськими військами, а потім за рішенням Венського конгресу було офіційне приєднання до імперії у вигляді Царства Польського. В цій роботі, я хочу розглянути основні проблеми приєднання польських земель до Російської імперії, розібрати основні рішення, які приймалися російським керівництвом у період з окупації більшої частини польських земель у лютому 1813 року до моменту смерті імператора Олександра І.

Актуальність теми: досвід існування у складі Російської імперії Царства Польського дає можливість оцінити з нових позицій багато проблем розвитку форми державної єдності сучасних багатонаціональних держав.

Тема польської державності та русько-польських відносин почала освітлюватись під час Закордонного походу російської армії в 1813-1814 роках та після нього. Багато учасників цього походу видали мемуари. В своїх спогадах вони освітлювали бойові дії, окупацію польських земель, умови перебування у Польщі, ставлення поляків до російських військових. Великої популярності набули записки та щоденники руських офіцерів, таких як Ф.М. Глинки, О.С. Шишкова, І.І. Лажечникова, І.Т. Раджицького. Для більш детального ознайомлення з темою були використані такі джерела: “1812 год. Военные дневники”, “1812 год: Воспоминания воинов русской армии: Из собрания Отдела письменных источников Государственного Исторического музея”, “Аурова Н. Н. Заграничные походы русской армии 1813–1814 гг.: социокультурный

аспект”. В свою чергу мемуари графині Анни Потоцької можуть розказати про настрої поляків перед Відчизняною війною 1812 року.

До питань Віденського конгресу використовувався “Акт Венского конгресса, подписанный 28 мая (9 июня), 1815 года с приложениями”, як основне джерело. До питання поділу Варшавського герцогства великий вклад в розуміння теми внесли С.М. Соловйов у праці “Император Александр I. Политика, дипломатия.” та С.М. Фалькович “Польский вопрос в решениях Венского конгресса 1815 г. и причины краха венских договоренностей”.

Як Європа знову мало не поринула у глобальну війну при поділі польських земель у праці Зака Л.А. “Монархи против Европы. Дипломатическая борьба на развалинах Наполеоновской империи” та документі “Секретный договор оборонительного союза против России и Пруссии, заключенный между Австрией, Великобританией, Францией в Вене 3 января 1815 года”.

Конституція Царства Польського — одна з найнеоднозначніших подій того періоду. До розгляду питань запровадження польської конституції та перших років розквіту польської державності використано документ “Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1814 — 1881)” та “Речь Александра I при открытии сейма” С.В. Мироненка.

Багато оцінок ця подія отримала як від істориків та історіографів, так і від дворянства. Консервативна оцінка М.М. Карамзіна, який описав самодержавство, як драдиційний уклад у Росії. В укір імператору він зазначав, що ліберальна політика може нашкодити російському самодержавству. Пізніше, Карамзін напише листа, який увійде в історію під назвою “Мнение русского гражданина” Олександрю I, у зв'язку з рішенням останнього “відновити Польщу в її цілістності”. Словами “Поляки, у законі затверджені в гідності особливого, державного народу

для нас небезпечніші за Поляків-Росіян” та своїми аргументами він головним чином вплинув на подальші рішення Олександра І. Серед невдоволених був і О.І. Михайловський-Данилевський, який розкритикував промову Олександра І у Варшаві. М.М. Сперанський зазначив про напругу серед російського дворянства після промови імператора. Навіть прихильник ліберальних ідей В.Н. Каразін зазначав про хвилювання у зв'язку з цією подією. Як писав історик В.О. Ключевський “Варшавская речь 1818 г. болезненно отозвалась в сердца русских патриотов”. Також використовувались “Записки партизана Дениса Давыдова”, К. П. Колзаков “Воспоминания Колзакова”, О.Н. Пипін “Общественное движение в России при Александре І”.

Для ознайомлення з державним апаратом Царства Польського використовувалось “Полное собрание законов Российской Империи» та «Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1815 — 1881)». В цих документах можна знайти важливу інформацію про закони, укази, та рішення високопосадовців Царства Польського і які наслідки вони принесли.

Мета дипломної роботи: дослідження особливостей в політиці Олександра І щодо окупованих земель Варшавського герцогства (1813-1815), царства Польського (1815-1825). На основі вивчення джерельної бази розглянути доступні данні про розвиток і особливості Царства Польського з 1815 по 1825 роки.

Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження ставилися такі основні завдання:

- проаналізувати джерельну та історіографічну базу з зазначеної теми.
- розглянути причини і еволюцію політики Олександра І щодо Царства Польського.

- Проаналізувати підсумки діяльності Олександра та вплив проведеної ним політики щодо Царства Польського.
- виявити особливості політики Російської імперії по відношенню до національних околиць, на прикладі Царства Польського

Об'єкт дослідження: Зовнішня політика Олександра І.

Предмет дослідження: Політика Олександра І по відношенню до Польщі.

Хронологічні рамки охоплюють період з 1813 по 1825 роки, тобто час правління Олександра І в Польщі.

При написанні дипломної роботи були використані основні джерела:

- 1) Корнилов А. А. Курс истории России XIX века
- 2) Соловьев С. М. История падения Польши
- 3) Полное собрание законов Российской империи.
- 4) Глинка Ф.Н. Письма русского офицера о Польше
- 5) Чарторижский А. Мемуары
- 6) Богданович М.И. История царствования императора Александра I и России в его время
- 7) Полное собрание законов Российской Империи. Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1815 — 1881)
- 8) Обушенкова Л.А. Королевство Польское в 1815-1830гг.: экономическое и социальное развитие
- 9) Конституционная хартия Царства Польского 1815
- 10) Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши.

У роботі використані наступні методи дослідження:

- 1) Хронологічний.
- 2) Метод аналізу.
- 3) Метод періодизації.

Хронологічний метод використовується для викладення фактів в чіткій хронології. Метод аналізу допомагає розчленовано вивчити окремі частини: послідовно описується прихід до влади шляхом загарбання та послідовна еволюція політики, узагальнюються та поєднуються всі факти. Метод періодизації дає систематизований поділ на конкретні періоди.

Структура роботи. Дипломна робота складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та резюме.

1.СТАНОВЛЕННЯ ЦАРСТВА ПОЛЬСЬКОГО.

1.1 ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ

Проблематика польського питання торкнулося не тільки самого польського народу та держави, а й всю європейську систему взаємовідносин від кінця XVIII до рубежу XIX-XX століття. Вже більше двох століть історики не можуть дати єдиного та точного трактування цього терміну. Треба прийняти факт, що у XIX столітті історики під цим терміном розуміли зовсім інше ніж історики дореволюційні у XX столітті, радянські історики та історики сучасні, хоча більшість розглядала польське питання у контексті польської історії та русько-польських взаємовідносин.

До того ж, неможливість точно визначити час, коли з'явився цей термін в російській історії та часові рамки цього процесу. У російській історіографії, яка описує проблему нашого дослідження схиляються до появи терміну під час поділів Речі Посполитої наприкінці XVIII століття з подальшим розвитком проблематики цього питання у XIX столітті.

Це питання широко освітив О.О. Корнілов, який був прихильником такої концепції постановки польського питання. В його праці “Курс истории России XIX века”, стосовно Єкатерини II та поділів Речі Посполитої, говорив про Росію, як могутню державу, яка користувалась своєю силою для встановлення свого впливу на сусідніх територіях.¹

Коли автор описує царя Олександра I, він іде наперекір усталеним розумінням політики Олександра “Благословенного”, як полонофіла та

---

¹ Корнілов А. А. Курс истории России XIX века. - М., 1918.

URL:<http://elib.shpl.ru/ru/nodes/22634-kornilov-a-a-kurs-istorii-rossii-xix-veka-m-1918> (дата звернення: 19.02.2021)

писав, що під час Закордонного походу російських військ, цар Олександр, зігравши на польському волелюбстві хотів розпалити повстанські настрої на польських територіях, які були під контролем Пруссії, та шляхом загроз приєднати пруського короля до антинаполеонівської коаліції. Але, як зазначає Корнілов, після досягнення своєї мети та перемоги над Наполеоном, Олександр I від надії поляків про повну незалежність та відклав прийняття цього рішення на невизначений термін.²

Проте незабаром через пару років, у книзі “Русская политика в Польше со времени разделов до начала XX века”, він дещо інакше підійде до розгляду політики Олександра. Роглядаючи його, як прихильника польської державності, Корнілов зазначав про відхилення від зазначених у маніфесті обіцянок ступати по стопах Єкатерини II та відхилення від моделі її політики на польських землях. Імператор, вступивши на престол, отримав можливість вчинити по совісті та виправдати очікування польських патріотів.³

Таким чином автор ніби згладив кути у 1915 році, коли найбільш непотрібним для російської імперії були націоналістичні повстання через відмашки від польських інтересів.

Для російської історіографії, зокрема для її родоначальника Миколи Михайловича Карамзіна польське питання являло собою гостру внутрішню проблему Російської імперії. Він негативно реагував на реформаторську, або як він її називав, “полонофільську” діяльність Олександра I.

---

² Корнілов А. А. Курс истории России XIX века. - М., 1918.

URL:<http://elibr.shpl.ru/ru/nodes/22634-kornilov-a-a-kurs-istorii-rossii-xix-veka-m-1918> (дата звернення: 26.02.2021)

³ Корнілов А.А. Русская политика в Польше со времени разделов до начала XX века
Петроград : Изд-во "Огни",1915. URL:https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_004205773/ (дата звернення: 11.12.2020)

Карамзін вважав, що Польща стояла на шляху Російського великодержавства та була головним її ворогом. Він розумів, яку загрозу може становити відновлена та незалежна Польська держава. В його листі до царя Олександра І, який отримав назву “Мнение русского гражданина” він виказав повною мірою свої думки з цього приводу, а також побоювання та можливі наслідки.⁴

Сучасний історик Леонід Єфремович Горізонтов зазначав, що за 20 років від поділів Речі Посполитої і до перемоги у наполеонівських війнах, якщо раніше польське питання поставало у контексті зовнішньополітичних проблем імперії, тепер це внутрішньополітичні проблеми.⁵ Автор зазначає вплив русько-польських відносин у ХІХ столітті на самосвідомість обох держав у сучасності, стереотипи, робить акцент на стереотипах, зародившихся в той період.

Історик Тадеуш Кручковський дослідив відношення російського суспільства до польського питання та відмічає, що проблема стала являти собою внутрішньополітичну, так і зовнішньополітичну.⁶

В.В. Кутявін вважає, що головна проблема польського питання — це конфлікт і релігійний і культурний, який базується на ріному світогляді, можна сказати, конфлікт цивілізацій.⁷

Так само С.І. Іванова формулює проблематику польського питання як комплекс протиріч між росіянами та поляками.⁸

⁴ Карамзин, Н. М. Мнение русского гражданина. Избранная публицистика/ Н.М. Карамзин.— Москва: Издательство Юрайт, 2020 (дата звернення: 01.11.2020)

⁵ Горизонтов Л.Е Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше (XIX — начало XX в.). — Москва, 1999. URL:<https://inslav.ru/publication/gorizontov-l-e-paradoksy-imperskoj-politiki-polyaki-v-rossii-i-russkie-v-polshe-m-1999>(дата звернення: 29.03.2021)

⁶ Кручковский Т.Т. История Польши и современность в историографической традиции: общественно-политическая и историческая обусловленность проблематики и историческая наука // История Польши в историографической традиции XIX — начала XXI вв.: материалы Междунар. науч. конф., Гродно, 29—30 октяб. 2009 г. — Гродно, 2011. URL:<https://elib.grsu.by/katalog/561998pdf.pdf>(дата звернення: 04.04.2021)

⁷ Кутявин В.В. Польша и поляки в советской и современной российской историографии: устойчивость стереотипов // Историки-слависты МГУ: Сб. науч. тр. — Кн. 8: Славянский мир: В ознаменование 70-летия кафедры и 175-летия учреждения славистических кафедр в университетах Российской империи. — Москва, 2011. URL:<https://core.ac.uk/download/pdf/156948593.pdf>(дата звернення: 05.04.2021)

⁸ Иванова С.И. «Польский вопрос» в русской философии культуры второй половины XIX века:

У наступній роботі, вона розкриває сенс терміну “польське питання” з матеріалів періодичних видань середини ХІХ століття. Там вона називає цю проблему культурологічною, яка вплинула на пошук національної ідентичності руського суспільства.⁹

Вперше вжили поняття польське питання на першому поділі Речі Посполитої, на дипломатичній зустрічі. У звіті було детально описано, які дії та в якому порядку можуть бути застосовані до Польської держави.

Девіс Норман, у своїй книзі “Історія Польщі” аналізував можливості та готовність правителів Великих держав до поділу Речі Посполитої до 1772 року. У своєму дослідженні він зазначає, що Австрія, так само, як і Прусія спланували розділ польських територій та подали його на розгляд імператриці російській, Єкатерині ІІ у 1768 році. У разі відмови від цих пропозицій, Прусія та Австрія домовлялись укласти союз з Османами проти Російської імперії.¹⁰

Зміст поняття «польського питання» не збігається зі змістом інших понять, близьких за образом, наприклад, польська справа і русько-польські взаємовідносини. Під польською справою можна розуміти історію Польщі вцілому. Або відносини з іншими державами, тобто, зовнішньополітичні, які пов'язують інші країни поляками. З середини ХVІІІ століття, характерно було в системі дипломатичних відносин відстоювання інтересів Великих держав в Польщі засобами маніпулювання внутрішньополітичним та зовнішньополітичним життям

автореф. дис. канд. філософ. наук. — Белгород, 2011.

URL:<https://www.dissercat.com/content/polskii-vopros-v-russkoi-filosofii-kultury-vtoroi-poloviny-xix-veka>(дата звернення: 10.04.2021)

9 Иванова С. Обсуждение «польского вопроса» на страницах периодических изданий 60-х годов XIX века // R czn k In tytutu P l k - Rosyjskiego. — 2012.

URL:https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Rocznik_Institutu_Polsko_Rosyjskiego/Rocznik_Institutu_Polsko_Rosyjskiego-r2012-t-n1/Rocznik_Institutu_Polsko_Rosyjskiego-r2012-t-n1-s9-32/Rocznik_Institutu_Polsko_Rosyjskiego-r2012-t-n1-s9-32.pdf(дата звернення: 20.04.2021)

10 Davies N. Boze igrzysko: historia Polski. — Kr ków, 2002.

URL:<https://www.livelib.ru/book/1000748013-boe-igrzysko-historia-polski-norman-davies>(дата звернення: 3.05.2021)

польської держави.

У 1768 році після прийняття сеймом Речі Посполитої «Трактату вічного між Російської імперії і Річчю Посполитою» Катерина II зазначила, що всі справи польські вже завершилися с користью для Російської держави.¹¹

Історик А. Валіцкі в своїй праці про розбір польського націоналізму, виказав думку, що ідеї суверенітету польської нації протиставлені сусідніх держав до панування на польській землі і перетворилася в обґрунтування ідеї незалежності поляків. Саме тоді, в час загрози із-за кордону в польській мові зафіксована поява нового слова “незалежність”.¹²

Ідеєю польського націоналізму стала непереборена жага до суверенності польського народу, як єдиної нації. Їхня ідея базувалася не на етнічній належності, але на належності до однієї держави. Тому можна вважати, що поділи Речі Посполитої заклали фундамент польського націоналізму та самосвідомості польської нації.

Через все вищеописане можна зазначити, що в історіографії, ні російській, ні закордонній немає єдиного визначення та підходу або методу визначення терміну “польське питання”. На це є багато причин. Складність та всеосяжність проблеми, дає змогу дослідникам розбирати будь-який окремий аспект цього питання. Вплив на внутрішню та зовнішню політику держав та на систему міжнародних відносин в цілому, дають можливість дати цій проблемі міжнародний рівень.

Російський публіцист Катков, в журналі “Русский вестник” охарактеризував польське питання “правами і силою цієї області”, а не

---

11 Инструкция нашему генерал-аншефу, генерал-адъютанту, сенатору, лейб-гвардии конного полка подполковнику, Чрезвычайному и Полномочному послу при короле и Республике Польской, князю Михайле Волконскому. 31 марта 1769 года

12 Валіцкі А. Нацыя, нацыяналізм, патрыятызм. — Мінск, 2012.

URL:<https://www.livelib.ru/book/1001754451-natsyya-natsyyanalizm-patryyatyzm-andzhej-valitski>(дата звернення: 08.10.2020)

проблему польської народності у цій області.¹³

Журнал "Вестник Европы" також розглядав польське питання як загрозу територіальній єдності імперії, оскільки воно зводилося до питання існування Росії.

Національний рівень польського питання у Російській імперії був пов'язаний зі спробами поляків відновити свою державність на територіях колишньої Речі Посполитої, які увійшли до складу Росії.

Окрім цього, поляки боролися проти русифікації, яка мало по малу проводилася у Царстві Польському. Такі дії змушували імперську сторону будувати реакційну політику.

Аналіз того, що і як писалося про Польщу і поляків в Російській імперії у XIX столітті, дають можливість розглядати польське питання як комплекс російсько-польських культурних та політичних контактів. С. М. Соловйов визнавав, що польське питання по суті є плодом багатовікових російсько-польським відносин.¹⁴

Поетичну форму такої думки надав О. С. Пушкін. Відповівши всім «брехунам Росії» під час Листопадового повстання, поет запропонував своє трактування польської проблеми. Підкресливши вітчизняний характер польського питання, Пушкін нагадав: «Уже давно между собою; Враждуют эти племена; Не раз клонилась под грозою; То их, то наша сторона».¹⁵

Пояснення тому, що перевагу, як правило, віддають не варіанту Соловйова-Пушкіна, доволі просте: виникнення польського питання в Російській імперії фактично зв'язане з часом втрати поляками незалежності.

---

13 [Катков М.Н.] Что нам делать с Польшей? // Русский вестник. — Т. 44. — 1863. — № 3. — С. 469—506. URL:http://dugward.ru/library/katkov/katkov_chto_nam_delat_s_polshey.html(дата звернення: 08.10.2020)

14Соловьев С. М. История падения Польши // Соловьев С. М. Сочинения: в 18 кн. М., 1995. URL:<https://runivers.ru/lib/book8864/476880/>(дата звернення: 08.10.2020)

15 Пушкин А.С. Собр. Соч.: в 10 т. М., 1959.(дата звернення: 09.2.2021)

На схилі років, згадуючи останні роки правління імператора Олександра I, Вяземський стверджував, що у той час польського питання ще не було.

Відсутність польського питання Вяземський пояснював тією обставиною, що тоді в російському суспільстві занадто мало знали про Польщу для того, щоб про неї говорити. Правда, проводячи паралель із сучасністю, Вяземський був змушений визнати: «Зараз публіцисти не знають її краще, проте говорять про неї більше: і це погано»¹⁶.

Підводячи підсумки, можна напевно сказати, польське питання охопило багато народів та держав різної культури, політичного устрою, релігії та навіть соціально-економічного рівня. Такі особливості створили обставини, при яких поляки не могли отримати державність без серйозних потрясінь у Європі. Як ми бачимо з історії, першим таким потрясінням була Перша Світова війна, коли в Європі сильно змінилися кордони європейських держав.

---

¹⁶Вяземский П. А. Мицкевич о Пушкине // Вяземский П. А. Эстетика и литературная критика. М., 1984.

1.2 ОКУПАЦІЯ ТЕРИТОРІЙ ВАРШАВСЬКОГО ГЕРЦОГСТВА

Період, більшість сучасної Польщі входило до складу Російської імперії, має цілком чіткі рамки - з травня 1815 по серпень 1915-го. Однак в реальності руські війська та чиновники перебували на цих землях з другого місяця 1813 року - лютого, коли в створеному Наполеоном Герцогстві Варшавському російська армія встановила режим тимчасової окупації.¹⁷

З розгромом Наполеона поляки стали оцінювати російську адміністрацію і росіян взагалі як представників якщо не дружньої, але реальної сили, з якою доведеться співіснувати і шукати точки дотику. Повноцінного розмаху ця тенденція на примирення представників двох народів так і не отримала, але позначилася у той період цілком чітко.

Історію Царства Польського буде коректніше вести не з дня його утворення, а з 26 січня 1813 року, коли авангард російської армії під командуванням генерала Михайла Андрійовича Милорадовича, переслідуючи відступаючі війська Наполеона, підійшов до Варшави.¹⁸

Офіцер Федір Миколайович Глінка, описував свої враження та наводив приклади з візиту Варшави. Наведемо приклади. Поводження російських військових у Варшаві він порівнює з “найблагороднішими лицарями”, про щедрість офіцерів — говорить, що вони “сиплють грішми у трактирах”. “За те Поляки дивуються Російськими: народ полюбив нас надзвичайно. Подумаєш, що всі офіцери в нас багаті; навпаки, більша частина з них дуже небагаті - але дуже щедрі”.¹⁹

¹⁷ Русский архив. 1876. Кн. 4. С. 416. (дата звернення: 09.2.2021)

¹⁸ Михайловский-Данилевский А.И. Записки о походе 1813 года. СанктПетербург, 1834. С. 20. URL:https://biblioclub.ru/index.php?page=author_red&id=11179(дата звернення: 27.2.2021)

¹⁹ Глинка Ф.Н. Письма русского офицера о Польше, Австрийских владениях, Пруссии и Франции, с подробным описанием отечественной и заграничной войны с 1812 по 1814 год.

Повернемось трохи назад.

У грудні 1812, коли стало зрозуміло, Наполеон програє війну, князь Адам Чарторийський спробував звернутися до Олександра I через Новосильцева з пропозицією відновити польську державу у вигляді королівства під владою брата імператора — Великого князя Михайла Павловича.²⁰

На цю пропозицію Олександр відповів: “Я буду говорити з вами абсолютно відверто.

Для того щоб провести в Польщі мої улюблені ідеї, мені, незважаючи на блиск мого теперішнього становища, належить перемогти деякі труднощі: перш за все, громадська думка в Росії: образ поведінки у нас польської армії, грабежі в Смоленську і в Москві, спустошення всієї країни пробудили стару ненависть. По-друге, розголошення в цю хвилину моїх намірів щодо Польщі кинуло б Австрію і Пруссію в обійми Франції: результат, перешкодити якому було правильно, тим більше що ці держави вже виявляють краший настрій до мене. Ці труднощі, при розсудливості та обережності, будуть переможені. Але, щоб досягти цього, необхідно щоб ви і ваші співвітчизники сприяли мені. Потрібно, щоб ви самі допомогли примирити руських з моїми планами і щоб ви виправдали всім відоме моє розташування до поляків і до всього, що відноситься до їх улюблених ідей. Майте деяку довіру до мене, до мого характеру, до моїх переконань і надії ваші вони не будуть більше обмануті.

В міру того, як будуть з'ясовані результати військових дій, ви будете бачити, на скільки важливі мені інтереси вашої батьківщини, і на скільки я вірний моїм колишнім ідеям. Що стосується форми правління, то вам

Москва, 1870. (дата звернення: 27.2.2021)

20 Чарторижский А. Мемуары. Москва, 1998. С. 39. URL:<http://elibr.shpl.ru/ru/nodes/25382>(дата звернення: 18.04.2021)

відомо, що я завжди віддавав перевагу формам ліберальним. Я повинен попередити вас, однак ж, і, до того ж, найрішучішим чином, що думка про мого брата не може бути допущена. Не забувайте, що Литва, Поділля і Волинь вважають себе досі областями російськими і що ніяка логіка в світі не переконає Росію, щоб вони могли бути під пануванням іншого правителя, крім того, який царює в ній. переконайте своїх співвітчизників виказати до Росії і до росіян добрі почуття, для того, щоб згладити враження цієї компанії і тим полегшити мою працю”²¹

Олександр I заснував Тимчасову верховну раду для управління справами Герцогства Варшавського після особистої зустрічі зі своїм колишнім міністром, який повинен був зосередити в собі верховну владу на цих територіях, доки не вирішиться подальша доля цього державного утворення.

19 березня 1813 г. Через три дні було оголошено про створення Тимчасової верховної ради, у яку ввійшли Ланський В.С. в якості голови, заступником, товаришем голови, став М.М. Новосильцев і також троє поляків - граф Фома Вавржецький, князь Адам Чарторийський і князь Франциск-Ксаверій Друцький-Любецький, який займав до цього посаду Гродненського губернатора.²²

Ланський В.С. намагався показати населенню Варшави з перших днів свого губернаторства прихильність імператора Російської імперії до своїх нових підданих. В просвітницьких цілях організували щось на кшталт театральної вистави: в міському саду «Нова Голландія» був виставлений бюст Олександра I, поряд з цим розташували сцену, з якої читали історії з життя царя.

---

21 Шильдер Н.К. Император Александр Первый: Его жизнь и царствование. В 4 т. Т. 3. Санкт-Петербург, 1897. С. 140, 141.

22 Чарторижский А. Мемуары. Москва, 1998. URL:<http://elibrary.ru/nodes/25382>(дата звернення: 18.04.2021)

Але в руках генерал-губернатора були і більш вагомі аргументи, якими Ланський добився прихильності до російської влади. За особливим повелінням Олександра I була застосована низка заходів для того щоб полегшити життя місцевих, у тому числі: зменшення податків, збільшення доступності медичного обслуговування, повернення з Росії в Герцогство всього, що було вивезено до початку війни, розпорядження про військове переміщення по спеціальних дорогах, без постойв за кошт місцевих мешканців, приймання припасів для військ від населення та зарахування їх як сплату грошових податей.²³

На утримання адміністрації Ланський отримав з російської казни 4 млн рублів і почав з розмахом освоювати затверджений бюджет.

Поступово до Варшави стала повертатися і польська шляхта, знову закипіло життя в великосвітських салонах. Поляки охоче брали запрошення російського генерал-губернатора, але за очі все одно називали нових господарів варварами.

Ось як відгукується про Ланського в своїх мемуарах графиня Потоцька: «Влаштувавшись у Варшаві, Ланський викликав своїх дружину і дітей, які були потворні. Однак, незважаючи на свій татарський тип і маленькі китайські оченята, - він володів привітним обличчям щирої людини і належав до невеликого числа тих руських, які по справедливості вважалися цілком гідними людьми, але він був такий грубий, що його шкіра, здавалося, віддавала ведмежим запахом ».²⁴

Імператор Олександр I відправив до Польщі Новосильцева М.М. слідкувати за дотриманням його інтересів.

Богданович Модест Іванович так характеризував Новосильцева:

23Дубровин Н.Ф. После отечественной войны (Из русской жизни в начале XIX века) // Русская старина. 1904. URL:https://www.renomespb.ru/uploads/pdf/10.25990_archiveras.bs.e81k-bc93.pdf(дата звернення: 27.04.2021)

24Потоцкая А., графиня. Мемуары, 1794 – 1820. Москва, 2005.

URL:<https://www.yakaboo.ua/memuary-grafini-potockoj-1794-1820.html>(дата звернення: 02.03.2021)

“Ті, які знавали його в пізніший час, думали, що він змінив колишнім своїм ліберальним схильностям; в дійсності ж він завжди був абсолютистом і постійно прагнув до централізації управління і до злиття в одну загальну форму всіх національностей Росії.

Звільнення поміщицьких селян було огидно його переконанням. Тим дивніше і незбагненніше здавалася його дружба з Чарторийських, у якого поняття і симпатії були ліберальні, принаймні, настільки, скільки допускали забобони і інтереси польського магната. Ця дружба, як нерідко трапляється, мала за підставу саму протилежність характерів Новосильцева і Чарторийських ».²⁵

Призначаючи Новосильцева до Тимчасової верховної ради Герцогства Варшавського, Олександр I розраховував, що той буде служити своєю протиположною Чарторийського в його самостійних і конституційних прагненнях.

До спеціально створеного Військового комітету увійшли сім польських генералів, головою ж був призначений саме Великий князь Костянтин Павлович.²⁶

Перед комітетом стояло завдання зібрати залишки польських військ, що раніше входили до складу армії Наполеона, і сформувати з них основу майбутнього Війська Польського, яке мало стати складовою частиною російської імператорської армії. Великий князь Костянтин Павлович з завзяттям взявся за справу і незабаром вирішив провести огляд зібраних польських військових.

З прибуттям до Варшави польських і російських військ під єдиним командуванням цесаревича життя в столиці помітно пожвавилось.

25Богданович М.И. История царствования императора Александра I и России в его время. Т. 1. Санкт-Петербург, 1869.(дата звернення: 09.01.2021)

26 Богданович М.И. История царствования императора Александра I и России в его время. Т. 1. Санкт-Петербург, 1869.(дата звернення: 09.01.2021)

Поляки все більше пов'язували свої патріотичні надії з російським імператором: «сприяючи розташуванню російських, вони нічого не шкодували для досягнення цієї мети. Шляхетні магнати поспішили відкрити свої багаті хорони для прийняття нових гостей - і заgrimіли святкування. Забуваючи тимчасові чвари, намагалися вони заглушити їх в розкішних бенкетах, де випиває повними чашами вино за дружнє поєднання двох слов'янських племен. Змагаючись у гостинності, наші руські, хто як міг, не бажаючи залишатися в боргу, відплачували їм тим же, - і тут-то висловлювалася російська широка натура і любов до розгулу. Зараділа Варшава, і заgrimіла музикою і веселощами. Ніколи ще не було випито стільки вина, як в цю епоху».²⁷

Нарешті в кінці квітня 1815 р Віденський конгрес визначив долю колишнього Герцогства Варшавського, і Олександр I поспішив сповістити про це поляків в особі президента Сенату Варшавського герцогства графа Антонія Островського: «З особливим задоволенням повідомляю вам про те, що доля вашої вітчизни нарешті визначена угодою всіх держав, які зібралися на конгресі. Приймаючи титул короля польського, я хотів задовольнити бажанням нації. Королівство Польське буде пов'язане з Російською імперією узами власної конституції, на якій я бажаю заснувати щастя країни.

Якщо великий інтерес дотримання загального спокою перешкоджає з'єднати всіх поляків під одним скіпетром, то я принаймні намагався пом'якшити, наскільки можливо, суворість їх роз'єднання і доставити їм повсюдне мирне користування їхньою національністю ...
Прийміть запевнення в щирій моїй повазі. Олександр».²⁸

²⁷ Колзаков П.А. Воспоминания, 1815 – 1831 // Русская старина. 1873.

URL: <https://guides.rusarchives.ru/terms/17/8744/kolzakov-p> (дата звернення:

07.01.2021)

²⁸ Дубровин Н.Ф. После отечественной войны (Из русской жизни в начале XIX века) // Русская

Лист було оприлюднено у Варшаві 9 (21) травня 1815 р

Через чотири дні Олександр заснував «Основні начала» польської конституції, в яких позначив лише загальний характер майбутнього закону: «Поляки! Конституція і незмінний союз з'єднає вас з долями монархії, яка занадто велика, щоб бажати збільшення, і не може триматися інших правил, крім мають в основі справедливість і свободу. З цього часу ваш патріотизм, навчений досвідченістю, що направляється вдячністю, знайде в народі мету, здатну захопити всю його діяльність.

Конституція застосована до місцевих потреб вашого краю і до вашого характеру; збереження мови, поповнення громадських посад, повна свобода торгівлі, легкість відносин з областями, що залишилися під чужим пануванням, народне військо, - одним словом, вам відкриті всі шляхи для прогресивного збільшення ваших прав, восстановлення вашої промисловості і поширення освіти між вами. Такі переваги, якими ви будете користуватися під державою нашої і наших спадкоємців; з цих переваг складеться той вічний спадок, який ви заповідаєте вашим нащадкам ».²⁹

Почалися адміністративні перетворення, головними з котрих стало перейменування Тимчасової верховної ради в Тимчасовий уряд, скасування посади генерал-губернатора з заміщенням її посадою намісника і призначення на цю посаду польського генерала Юзефа Зайончека. Царство Польське стало фактом і почало своє існування у складі Російської імперії як автономне державоутворення зі значними

старина. 1904. URL:<https://ruslania.com/ru/knigi/435444-posle-otechestvennoj-vojny-1812-goda-iz-russkoj-zhizni-nachala-xix-veka-nashi-mistiki-sektanty/> (дата звернення: 09.01.2021)

29Дубровин Н.Ф. После отечественной войны (Из русской жизни в начале XIX века) // Русская старина. 1904. URL:<https://ruslania.com/ru/knigi/435444-posle-otechestvennoj-vojny-1812-goda-iz-russkoj-zhizni-nachala-xix-veka-nashi-mistiki-sektanty/> (дата звернення: 09.01.2021)

привілеями адміністративно та територіального характеру.

Два споріднених народи, традиційно виступали в якості суперників, виявилися в положенні, коли можна було вивести двосторонні відносини на принципово новий рівень, зробивши їх посправжньому дружніми і партнерськими. У всякому разі, конкретно-історична ситуація квітня-травня 1815 року створювала для цього всі необхідні передумови, які, на жаль, так і не вдалося використати. Причина подальшої конфронтації полягала в тому, що поляки бачили в наданні автономії перший крок до відновлення Речі Посполитої, а росіяни - перший крок до плавної інтеграції польських земель в Російську імперію.

1.3 ВІДЕНСЬКИЙ КОНГРЕС ТА ПОДІЛ ВАРШАВСЬКОГО ГЕРЦОГСТВА.

З розгромом армії Наполеона союзними європейськими державами вирішенням польського питання зайнялися переможці, і воно стало об'єктом внутрішньої боротьби, яка почалася у Відні восени 1814 року міжнародному мирному конгресі. Спори, що почалися ще в 1813 року, стосувалися можливості відродження Польського державства в тому чи іншому вигляді, та його майбутніх територіальних кордонів і форм державного устрою.³⁰

Ш. Талейран стверджував, що Польща не готова до самостійності: отримавши незалежність, вона «буде віддана на поталу анархії», тому що «шляхта має свободу політичну». Варіант відновлення Польського королевства під егідою російського царя не влаштував Австрію, яка побоювалась посилення Росії, Англія бачила в цьому загрозу для спокою Європи. Пруський канцлер князь К. А. Гарденберг, натомість, вважав, що «сила Росії швидше ослабне, ніж збільшиться від цього нового Польського королівства, що під скіпетром однієї з нею держави знаходиться», оскільки тоді до нього відійдуть Західні губернії Росії, приєднані нею в результаті поділів Речі Посполитою. А якщо в цьому новому Королівстві буде діяти ліберальна конституція, виявиться, що «поляки будуть користуватися привілеями, яких немає у росіян», і «скоро дух двох націй стане у досконалу опозицію».³¹

---

30 Соловьев С. М. Венский конгресс // Русский вестник.

1865.URL:<https://www.prlib.ru/item/751100>(дата звернення: 11.05.2021)

31 Соловьев С. М. Венский конгресс // Русский вестник.

1865.URL:<https://www.prlib.ru/item/751100>(дата звернення: 11.05.2021)

У переговорах з польського питання претензії Росії підкреслились її військовою потужністю і перемогами, здобутими над військами Наполеона. Російський імператор хотів взяти під свій вплив Варшавське князівство і підтримував план створення «вільних» міст Кракова і Торуні, хоча Австрія побоювалася, що вони стануть «вогнищем невдоволення, підступів і заколотів».³²

Російська делегація на Віденському конгресі підкреслювала, що Росія виступає за «дух часу, іменованій конституційним», посиляючись на особисту позицію Олександра I, «чий ліберальні погляди відомі всій Європі». Відповідно до них цар хотів обдарувати Польщу «національної конституцією», «задовольнити жителів Варшавського герцогства, дати їм почесне існування». Натякаючи на «уроки історії», які зв'язані з епохою Наполеона, він розраховував, що конституційні дари зроблять поляків «несприйнятливими до навіюванням будь-якої держави, що відчуває почуття заздрості до Росії, і яка могла б знову озброїти їх проти неї».

Обіцяючи дати полякам «гарну національну адміністрацію, що заснована на певних принципах, пристосована до місцевих умов, керована законами, а не свавіллям або волею уряду», Олександр I висловлював побажання, «щоб шляхетні почуття зміцнили зв'язок народу зі своєю рідною землею і Росією, яка повернула йому цю землю і не вимагала, щоб на ній він перестав бути собою».³³

Однак інших учасників коаліції це вкрай не влаштувало. В кінці грудня 1814 р Талейран переконав Меттерніха і Каслри в необхідності укласти угоду між Францією, Австрією і Англією. Ця таємна угода була

---

32 Спицын Е.Ю. Российская империя XVIII- начала XX века. М., 2015. URL:

https://royallib.com/book/spitsin_evgeniy/rossiyskaya_imperiya_xviii_nachala_xx_vv_polniy_kurs_is_torii_rossii_dlya_uchiteley_prepodavateley_i_studentov_kniga_2.html(дата звернення: 12.02.2021)

33 Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. СПб., 1830.

URL:http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html(дата звернення: 14.02.2021)

підписана 3 січня 1815 року, в ній містилися ідеї створення оборонного союзу в рамках виконання умов Паризького трактату: «Сторони вважають за необхідне підтримувати за взаємною згодою принцип справедливості і права та бажаючи виконати положення паризького трактату, способом найбільш відповідним його істинним цілям і духу, вирішили з цією метою взаємно утворити урочисту угоду і укласти оборонний союз». ³⁴

Таким чином, Талейран використовував своєрідні трактування як знаряддя в дипломатичній боротьбі проти своїх супротивників. Держави-учасниці конгресу, раніше врятовані і звільнені Олександром I тепер стали його ворогами: Великобританія, яка завершила переможницею за допомогою Росії виснажливу війну, Австрія, яка повернула всі свої втрати, і Франція, зобов'язана російському царю тим, що не була стерта з карти Європи, об'єдналися проти Росії.³⁵

Олександр I відкидав право держав втручатися в справу виділення частини Князівства Варшавського, позначеної для включення до складу Російської імперії за рішенням Віденського конгресу, так і тієї території, яка була приєднана до Росії при розділах Речі Посполитої. Він пропонував і іншим монархам дати конституційні блага приєднаним ними польським землям і наголошував на необхідності надавати полякам «всі знаки поваги, яких вимагає їх національність». Заяви і обіцянки

---

34 Секретный договор оборонительного союза против России и Пруссии, заключенный между Австрией, Великобританией, Францией в Вене 3 января 1815 года. // Документы для истории дипломатических сношений, от заключения всеобщего мира в 1814 г. до конгресса в Вероне в 1822 г. СПб., Т.I. 1823. С. 169. [Электронный ресурс]: <https://search.rsl.ru/ru/record/01004110915> (Дата обращения: 10.02.2019)

35 Тарле Е.В. Талейран. М., 2011 URL:<http://prussia.online/books/taleyran-2010>(Дата обращения: 10.02.2019)

російського царя не залишили байдужими польське суспільство, але його частина прийняла їх «не за ласку, але за побоювання наслідків від втікача з Ельби»- Наполеона, який знову виступив проти союзників в березні 1815 року (до Відня прийшла жахлива звістка - Наполеон втік з острова Ельби і висадився в бухті Жуан). Це стало стимулом для активізації роботи конгресу і пошуку компромісу між його учасниками.

Заключний акт Конгресу

Висадившись у Франції, Наполеон був переконаний, що Конгрес в Незабаром буде розпущений. Однак, він помилявся, Конгрес продовжив свою посилену роботу. Крім того, поява спільного ворога сприяло новому зближенню європейських держав, було потрібно мобілізувати усі зусилля для якнайшвидшого вирішення основних питань і залагодити всі незгоди і суперечки.

Так, 13 березня 1815 союзні держави підписали декларацію проти Наполеона, вони обіцяли допомогу королю Франції та французькому народові в боротьбі з узурпатором.

Ця декларація стала першим результатом загальної згоди на Віденському конгресі. А 25 березня 1815 року в Відні був укладений Союзний трактат, який фактично відновлював антинаполеонівську коаліцію.³⁶

---

36 Нарочницкий А.Л. Международные отношения европейских государств с 1794 по 1830 г. М., 1946. С. 54. [Электронный ресурс]: <https://search.rsl.ru/ru/record/01005847485> (Дата обращения: 04.01.2019).

Договір ясно показував, що держави-переможниці не розвіювали сумніви поляків та підозри союзників.

Маніфест Олександра I, котрий з'явився 9 травня 1815 року, у ньому роз'яснювалося, що приєднання до Росії Князівства Варшавського не стане «суєтним любостяжанием»:

«Непереборна сила Імперії Російській, на вірі, на любові, на благополуччі заснована, від зовнішніх придбань зрости не зможе. Але з'єднання під єдиний скіпетр величезною частини колишнього Герцогства

Варшавського представилась необхідність до облаштування загального в Європі однаження і порядку ». Поряд з аргументом про необхідність охорони європейської безпеки приводилася і слов'янська мотивація:

«відроджуються узи братерства племен, взаємно між собою спорідені єдністю походження».

Про бажання підтримати «мир, злагоду і єдність, таке необхідне для їх вільного існування і міцного щастя», цар заявив 25 травня 1815 року в направленому полякам маніфесті, оголошує про прийдешнє створення Королівства Польського і дарування йому Конституції. А 28 травня 1815 року з'явився підписаний вісьмома державами заключного Генеральний акт Віденського конгресу, згідно з яким частина території Варшавського Князівства приєднувалася до Росії «назавжди». Підкреслювалося, що новостворене Королівство Польське «в силу своєї Конституції буде в нерозривному з Росією

зв'язку і у володінні Його Величності імператора Всеросійського, спадкоємців його і наступників на вічні часи ». Цар міг дати «на свій благородсуд внутрішнє поширення» цієї Польської держави, що складається «під особливим управлінням», за рахунок приєднання до нього інших російських територій. Російська імперія, як і інші держави, повинна була самостійно визначити внутрішній устрій своїх польських

ВОЛОДІНЬ.³⁷

9 червня 1815 року робота конгресу була завершена підписанням заключного акту.

Росія отримала Велике герцогство Варшавське, за винятком територій Торна, Познані, Кракова та Східної Галичини.³⁸

30 червня 1815 року було проголошено «загальне утворення Тимчасового уряду Царства Польського». У його обов'язки входило «виконання трактатів і договорів Віденських», стояло також завдання «привести до присяги» владу Королівства і його жителів. Останні повинні були відчувати всі «блага» Конституції. Цьому сприяла преса, роз'яснюючи цінність конституційних прав і свобод. З'явилося також багато спеціальних брошур, і одна з них, названа «Політичний катехізіс для Польщі», закликала до «вічної вдячності Воскресителя, непохитної вірності йому і Конституції, ревностному відстоюванню прав, гарантованих цією Конституцією».

Підкреслювалося, що необхідним є «поширення і зміцнення національного духу», при цьому також слід готувати розширення правового простору, удосконалювати «громадянські чесноти» польського народу.³⁹

---

37 Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. СПб., 1830.

38 Фалькович.С.М. Польский вопрос в решениях Венского конгресса 1815 г. и причины краха венских договоренностей// Славянский альманах. 2015.

39 Польша и Россия... С. 92, 262, 332; Филатова Н. М. Польский политический либерализм...

2.ПОЛЬСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ ОЛЕКСАНДРА I.

2.1 КОНСТИТУЦІЯ ЦАРСТВА ПОЛЬСЬКОГО.

Основи конституції Царства Польського

У квітні-травні 1815 року Чарторийський і Новосильцев закінчили роботу над "Основами конституції Царства Польського". Імператор підписав їх і на початку червня і вони були оголошені в Варшаві. Цей документ відіграв важливу роль у подальшій долі конституційної хартії, тому на деяких моментах створення "Основ" і їх зміст слід зупинитися докладніше.

Для Тимчасового уряду Царства "Основи конституції Царства Польського" вже виконували роль основного закону до прийняття самої хартії і служили як база для роботи над хартією.⁴⁰

Імператор Олександр I заявив, що : "Основи вищевказаної конституції Царства Польського будуть непорушним правилом і керівництвом тимчасового уряду цієї країни."⁴¹

Акт відмови короля саксонського від суверенітету над Варшавським герцогством був оголошений 9 червня в Варшаві, в католицькій соборній церкві. Також оголошення маніфесту Олександра I про запровадження Царства Польського від 13 травня 1815 року, відразу ж були зачитані і "Основи конституції".⁴²

Проголошені "Основи конституції Царства Польського". Були

---

40 Любавский М.К. Царство Польское и его конституция 1815 года.

41 Полное собрание законов Российской Империи. Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1815 — 1881),, Спб., 1907
URL:http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html

42 Внешняя политика России XIX — нач. XX веков. Сер. 1. Т. IV 1965.

складені з дев'яти розділів: 1) Загальні положення, 2) Виконавча влада, 3) Судова влада, 4) Армія, 5) Організація духовенства, 6) Організація народної освіти, 7) Організація міст, 8) Організація сільських обивателів, 9) Організація євреїв.

"Основи конституції Царства Польського" складаються з 37 статей.

У висновку до всього документу відзначається, що цей документ буде навечно одним із зв'язків, що поріднюють Царство Польське з Російською імперією в особі імператора всеросійського і його наступників. Також в цій статті йдеться про те, що "Основи" не є остаточними та отримають подальший розвиток і зміни.⁴³

Основні положення конституції Царства Польського

В останні дні засідань Віденського конгресу 22 травня 1815р. були підписані «Основи конституції Царства Польського». Цей документ підкреслював визначальну роль конституції, як акту, що пов'язує Польщу з Росією.⁴⁴

Майже одночасно був опублікований указ про перетворення Тимчасової верхньої ради до Тимчасового Польського уряду, віце-президентом якого був призначений А. Чарторийський. Реорганізацією війська повинен був займатися Військовий комітет під головуванням великого князя Костянтина. Існування незалежної від уряду формально

---

43 Богданович М.И. История царствования императора Александра I и России в его время : сочинение автора Истории Отечественной войны 1812 г. : [в 6 т.] . - [Санкт-Петербург] : Тип. Ф. Сущинского , 1869-1871 .

44 Луферчик Е.Г. Решение польского вопроса на Венском конгрессе URL:<http://library.by> (дата звернення: 09.02.2021)

рівноправного з ним Військового комітету стало джерелом розбіжностей між польською владою і Костянтином.

Конституція Царства Польського була підписана 27 листопада 1815р. у Варшаві, де вона була опублікована французькою мовою. У російській періодичній пресі вона в той час з політичних мотивів не видавалася. В її основу було покладено проект, запропонований А. Чарторийським, Н. Новосильцевим, Шанявського і Соболевськ.⁴⁵

Конституційна хартія складалася з 165 статей, підрозділених на 7 відділів:

«Державні відносини Царства Польського» ; «Загальні Гарантії» ; «Про уряд» (глава 1 - «Про царя», глава 2 - «Про регентстве», 3 - «Про наміснику і державному раді», глава 4 - «Про окремих частинах управління», глава 5 - «Про воєводському управлінні») ; «Про народне представництво» (глава 1 - «Загальні положення», глава 2 - «Про сенаті», глава 3 - «Про палату депутатів», глава 4 - «Про сеймиках», глава 5 - «Про гміни зборах», глава 6 - «Про воєводських радах») ; «Про судову владу» ; «Про збройної сили»

«Загальні положення» (включає в себе загальні постанови, що стосуються коронних майна, державного боргу, державних відзнак і так далі)

При затвердженні конституції Олександр I вніс в її текст кілька поправок, зокрема, імператор не погодився на надання законодавчої ініціативи сейму, залишив за собою право змінювати запропонований сеймом бюджет і на невизначений час відкладати його скликання.⁴⁶

Конституція проголосила, що Королівство Польське назавжди приєднувалося до Російської імперії і пов'язувалося з нею особистою

⁴⁵ Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980.

⁴⁶ Конституционная хартия Царства Польского 1815 URL:<http://worldconstitutions.ru> (02.02.2021)

унією, спільністю царської династії. Російський імператор вступив на польський трон відповідно до порядку спадкування корони, які існували в Російській імперії. Єдиної для Імперії і Королівства була і зовнішня політика.

Після коронації в Москві Микола I коронувався польським королем у Варшаві, ніж дозволявся питання про порядок зведення на польський престол. Імператор-король був конституційним монархом в Польському Королівстві, пов'язував його виданий їм самим конституційний закон. За акти короля відповідали міністри. Королівська влада охоплювала: виняткову ініціативу конституційного законодавства, тобто в тому, що відноситься до доповнення конституції за допомогою органічних законів; право затвердження або відхилення законів, прийнятих сеймом; всю повноту урядово-адміністративних функцій (виконавчу владу).

Заступником короля був намісник, виконуючий свої функції під час відсутності монарха в Королівстві. Побоюючись зростання авторитету А. Чарторийського, Олександр I зробив намісником - віце-королем генерала Юзефа Зайончека. Він виявився слухняним зряддям в руках імператора і призначеного ним на посаду імператорського комісара при Адміністративному раді Королівства російського сенатора Н. Новосильцева.⁴⁷

Після смерті Зайончека в 1826р. посаду намісника залишалася вакантною до 1832 року, а функції його Микола I передав Адміністративній раді. Постанови намісника мали оголошуватися в Адміністративному раді та контрассігноватися одним з міністрів. Намісник мав діяти в рамках встановлених королем повноважень.

Велику контролюючу роль, що значно виходить за межі офіційних повноважень головнокомандувача польським військом, грав великий князь Костянтин, який здійснював по суті справи всеосяжний нагляд над

---

47 Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980.

громадським життям Королівства. На практиці влада монарха, представлена намісником, великим князем Костянтином і Новосильцевим, відсунула на задній план всі інші органи державної влади.⁴⁸

Сейм не допускали до виконання деяких його функцій, порушувалися прокламував конституцією цивільні права і свободи. Конституція вводила право обмеження особистої свободи громадян, якщо цього вимагатимуть «обставини моменту, тобто можливість адміністративних репресій».

Єдиним дійсно гарантованим був принцип приватної власності.

Конституція гарантувала свободу друку, однак, постановою намісника від 1819 року була введена попередня цензура щоденної та періодичної преси, а потім цензура і всіх публікацій.⁴⁹

Одним з питань, що виникають при розборі конституції, є питання про сутність того зв'язку, який був встановлений між Царством Польським і Росією. Є прихильники того, що цей зв'язок був «особистою унією», в той час як їхні опоненти вважають, що Царство Польське було приєднано до Росії в якості простої провінції, виходячи, очевидно, з факту повної залежності слабкої конституційної Польщі від могутньої і необмеженої Російської Імперії. Найближче розгляд тексту польської конституції в зв'язку з відповідною статтею акта віденського трактату переконує нас в помилковості такого погляду.⁵⁰

Зв'язок між Царством Польським і Росією полягав лише в

48 Подвинский Ю. Конституция Царства Польского и ее судьба: (1815-1830)/ Ю. Подвинский. – М.: издание Е.В. Кожевниковой и Е.А. Коломищевой, 1906

49 Сергеевский Н.Д. Конституционная Хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского 1815-1881. СПб., 1907. URL:<http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000524> (03.03.2021)

50 Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980. URL:http://uwm.edu.pl/cbew/2017_8_2/Arzhakova.pdf (03.03.2021)

спільності верховної влади, що належить в обох державах тій самій фізичній особі, і в спільності їх відносин у зовнішній політиці.

Не можна, однак, сказати, щоб і по цих двом пунктам спільність між обома державами була повною і безумовною. Влада російського імператора значно різнилася за своїм характером від влади польського короля. Перший був монархом самодержавним і необмеженим, другий користувався владою обмеженою національним урядом, і повинен був присягати на вірність конституції.⁵¹

Відповідно до цих основних положень відособленості Царства Польського від Росії притаманні такі риси:

- Царство Польське мало своє особливе законодавство, управління і судоустрій, свою армію, свою монету;

-Польська мова була мовою державною, пануючою «в управлінні, суді і армії без жодного винятку» (стаття 28);

-Всі державні посади, цивільні і військові, могли бути занімаєми тільки поляками (стаття 29);

-Всі іноземні справи, оскільки вони стосувалися Царства Польського, були введені особливому міністру статс-секретарю (стаття 81);

-У фінансовому відношенні Царство Польське було абсолютно незалежно від Росії, так як кожне з обох держав мало свій окремий державний борг (стаття 158).⁵²

На підставі викладених міркувань можна прийти до висновку, що зв'язок між Царством Польським і Росією представляла так звану «реальну унію».

---

51 Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. СПб., 1830.

URL:http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html(дата звернення: 14.02.2021)

52 Сергеевский Н.Д. Конституционная Хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского 1815-1881. СПб., 1907. URL:<http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000524> (03.03.2021)

2.2 ДЕРЖАВНИЙ АПАРАТ ЦАРСТВА ПОЛЬСЬКОГО.

Сейм Царства Польського складався з короля, сенату та хати посольства (зборів депутатів). Королівство Польща було єдиною країною в Центральній Європі, яка мала парламент, з дуже незначною участю селян та прямими виборами майже всіх майнових класів, завдяки конституційній хартії.⁵³

Царство Польське було організовано як режим, запроваджений у Франції після відновлення Бурбонів.

Король керував ним на сеймі, який складався з двох палат - Сенату та Штабу, як головний представник законодавчого органу.

Вищими або сенаторськими радниками були принципи різної імператорської крові, католицькі та уніатські єпископи, воєводи та охоронці замку, що не перевищувало половини (не більше 64) членів Будинку Посольства.

Шляхта землевласників у віці до 21 року мала активне виборче право, також решта населення - священики, вчителі, майстри-ремісники, землевласники, орендарі та купці, які мають власність на 10 тис. злотих. Селянам, робітникам, поміщикам ремісників та солдатам було відмовлено у виборчих правах. Депутатів обирали на 6 років, причому третина їх загального складу змінювалася кожні 2 роки. Сейм скликався кожні 2 роки протягом 30 днів або за потреби. Однак його називали лише 4 рази: перший - у 1818 році. а потім у 1820, 1825 роках. та 1830р.⁵⁴

---

53 Речь Александра I при открытии сейма // Мироненко С.В. Самодержавие и реформы: Политическая борьба в России в начале XIX в./ С.В.Мироненко. – М.: Наука, 1989.
URL:<https://www.prilib.ru/item/712074> (07.10.2020)

54 Конституционная хартия Царства Польского 1815 URL:<http://worldconstitutions.ru> (02.02.2021)

На час засідань депутатам гарантувалася недоторканність особи.

Сейм виконував свої конституційні обов'язки, які представляли собою наступні компетенції:

-раконодавство в області судового, а також адміністративного права;

-рішення з питань грошової системи, податковим та бюджетним. Однак, перший бюджет затвердив сам імператор і на практиці Сейм не допускали до бюджетних справ;

-рішення з питань призову в армію;

-конституційне законодавство. Сейм мав право обговорювати і приймати або відкидати (але не виправляти) законопроекти, внесені в нього урядом;

-контроль над урядом, хоча і в обмеженому обсязі.

На практиці Сейм в основному займався змінами в галузі цивільного і кримінального права. Адміністративні та господарські питання найчастіше регулювалися постановами намісника, а пізніше Адміністративної ради. Законодавча ініціатива належала тільки королю, який мав при цьому право розпустити його, продовжити або відстрочити.⁵⁵

У разі розбещення короля, нові вибори відбудуться протягом двох місяців. Зміни в державних законопроектах можуть бути об'єднані після узгодження комісії Сейму з Адміністративною радою.

Однак кожна з палат могла подати королю запит про те, щоб Сейм представив проект у наступній сесії.

Посольству було дозволено звертатися до короля з клопотаннями

---

55 Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1814 - 1881). – СПб.: Изд-во Т-ва бр. Гранат, 1907.

та скаргами на міністрів, радників і суддів вищого суду. Державні злочини та злочини офіцерів оцінював Сенат, який був юрисдикцією сеймового суду. Засідання обох палат були відкритими для громадськості, проте їх можна було проводити у закритому режимі на прохання третини присутніх.⁵⁶

Виконавча влада повністю належала королю. Кожен королівський указ повинен був бути підписаний міністром, який відповідає за будь-який королівський указ, що порушує конституцію. За відсутності короля його влада переходить лише до губернатора, яким може стати громадянин Царства Польського або член Російського імператорського дому.⁵⁷

Центральним органом влади та управління була Державна рада, поділена на Генеральну Асамблею та Адміністративну Раду.

До компетенції Загальних зборів Державної ради входило:

- обговорення і складання проектів законів та установ, що стосуються загального управління краєм;
- постанови про віддання під суд всіх урядовців, призначених Царем, за звинуваченням у злочинах за посадою, за винятком підлягають Верховному Державному Суду;
- вирішення спорів про межі відомства і влади;
- щорічне розгляд звітів, що подаються кожної з головних елементів управління;
- контроль за дотриманням Конституції, боротьба зі зловживаннями.⁵⁸

---

56 Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980. URL:http://uwm.edu.pl/cbew/2017_8_2/Arzhakova.pdf (03.03.2021)

57 Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1814 - 1881). – СПб.: Изд-во Т-ва бр. Гранат, 1907.

58 Подвинский Ю. Конституция Царства Польского и ее судьба: (1815-1830) URL:<http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000526> (дата посилення 02.01.2021)

Пленарне засідання державної ради мало проводитись за наказом короля, губернатора або за пропозицією керівника департаменту відповідно до чинного законодавства. Щоб резолюції Генеральної Асамблеї набули чинності, їх потрібно було подати на затвердження короля або губернатора.

Адміністративна рада складалася з царського намісника, п'яти міністрів та інших членів, призначених королем. У справах, що перевищували повноваження міністрів, найвищим органом виконавчої влади був консультативний орган короля та губернатора. Він виконував королівські укази та рішення губернатора.⁵⁹

Після фактичної ліквідації посади намісника в 1826 році, адміністративна рада перетворилася в вищий урядовий орган.

Управління країною здійснювалося п'ятьма урядовими комісіями, підлеглими Адміністративній раді:

- комісія віросповідання і народної освіти;
- комісія юстиції;
- комісія внутрішніх справ і поліції;
- військова комісія;
- комісія доходів і фінансів .

У Петербурзі був міністр закордонних справ, який виступав посередником між імператорським судом і владою в Царстві Польському.

Загальні комісії, такі як пошта, громадський транспорт, лісове господарство та державна власність, були підпорядковані урядовим комісіям.⁶⁰

---

59 Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1814 - 1881). – СПб.: Изд-во Т-ва бр. Гранат, 1907.

Дорадчі функції та функції самоврядування виконували поради - медичні, будівельні.

Палати - Торгово-реміснича палата - в кількості чотирьох, а також Генеральна рада з питань торгівлі та ремесел у складі Комісії внутрішніх справ та поліції.⁶¹

Була Рахункова палата,, яка підпорядковувалась Сенату і виконувала певні функції політичного контролю, але вона стала практично залежною від короля.

В адміністративному порядку Царства Польське було поділено на 8 воєводств. Кожне воєводство очолювалось урядовими воєводськими комісіями (утвореними президентами та уповноваженими) та виборчими воєводствами (членами, обраними на окружних виборах) - вони організовували місцеву автономію.⁶²

У містах керівними органами були мери, а в багатьох великих містах - мери та члени ради, призначені урядом. Органами комісій в округах були члени окружних комісій.

Поміщики залишались переважно в селах.

Що стосується сеймиків, то вони склалися з дворян власників від кожного повіту, які мали обрати з-поміж себе одного посла, двох членів ради воєводства і скласти список кандидатів на адміністративні посади.

---

60 Подвинский Ю. Конституция Царства Польского и ее судьба: (1815-1830) URL:<http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000526> (дата посилання 02.01.2021)

61 Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980. URL:<http://www.sudoc.abes.fr/cbs/xslt/DB=2.1//SRCH?IKT=12&T> (дата посилання 08.05.2021)

62 Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1814 - 1881). – СПб.: Изд-во Т-ва бр. Гранат, 1907.

Сеймики збиралися по скликанню короля, який встановлював тривалість і предмети занять зборів, а також призначав маршала - Голова сеймику.

У кожному окрузі скликалися збори, які обирали одного депутата на сейм, одного члена ради воєводства і становили список кандидатів на адміністративні посади. У такі збори входили:

- кожен громадянин - власник, який сплачує податок за своє нерухоме майно;
- фабриканти; господарі майстерень; торговці, що володіють лавкою;
- всі настоятелі;
- професора та вчителі;
- вільні митці.

Цікавим фактом є те, що зусилля щодо складання списку учасників були доволі серйозними. Список виборців, що мають право голосу, був складений воєводською радою. Список виробників, торговців та художників склала комісія внутрішніх справ. Список абатів та професорів склала комісія народної освіти. Як і на сеймиках, засідання проводив маршал, призначений королем.

Судова ланка.

Конституція передбачала створення багатьох нових судів, але загалом її положення не виконувались, старі суди залишалися недоторканими. Водночас Державна рада перестала бути апеляційним судом. Юридичні суперечки вирішувалися вищою судовою інстанцією та судом апеляційної інстанції. Сенат був судом важливих політичних та державних справ. Судова влада була оголошена "конституційно незалежною" від виконавчої влади, а судді не несли кримінальної відповідальності. Вони або призначаються королем (у цих випадках вони є постійними і виконують повноваження довічно), або обираються на

основі закону.⁶³

Кожен клас населення мав свою категорію мирних суддів - їх повноваження включали вирішення суперечок економічного характеру, а також розгляд та аналіз справ перед адвокатом у цивільному суді першої інстанції. За даними цивільного суду першої інстанції, було врегульовано понад п'ять справ, що не мають вини. Заснований у кожній гміні та у кожному місті.

У воєводствах було створено кілька судів першої інстанції та судів першої ланки для розгляду справ, що перевищують п'ятьсот злотих. Діяли також міліція та господарські суди. У Варшаві був створений Верховний суд Царства Польського, який розглядав усі цивільні та кримінальні справи, крім державних злочинів. Він складався з кількох сенаторів, які засідали по черзі, і деяких суддів, призначених королем довічно.

Справи про державні злочини та злочини, скоєні державними чиновниками, оцінювались суддею Верховного Суду.

Що стосується армії, польська армія була створена за російським зразком при збереженні польської національної форми одягу і польської мови командування. Збройні сили складаються з діючої армії з постійним змістом та тимчасових підрозділів міліції.⁶⁴

Військова служба тривала 10 років і була неймовірним тягарем, яке особливою тяжкістю лягало на народні маси. Загальна чисельність армії становила близько 30 тис. чоловік, проте її розмір регулювався королем в залежності від потреб і від бюджету. Зберігалися польські відзнаки:

63 Мироненко С.В. Самодержавие и реформы. Политическая борьба в России в начале XIX в. / С. В. Мироненко. – М.: Наука, 1989. URL:<http://padabum.com/d.php?id=51087> (05.05.2021)

64 Подвинский Ю. Конституция Царства Польского и ее судьба: (1815-1830) URL:<http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000526> (дата посилання 02.01.2021)

- орден Білого Орла;
- святого Станіслава і Військового Хреста.

Таким чином, конституція від 27 листопада 1815 р. проголосила, що Польське королівство назавжди приєднано до Російської імперії та пов'язане з нею в союзі. Російський імператор став польським королем, його повноваження були неймовірно великими: «Уряд ґрунтується на особі Царя», тому конституція визначала його роль. Король був святою і недоторканою людиною. Всі закони публікувалися від його імені. Він мав виконавчу та адміністративну владу, а законодавчу владу здійснював король разом із сенатом.⁶⁵

Він мав право призначати і звільняти міністрів, членів Державної ради, голів воєводських комісій, суддів різних конфесій, архієпископів. Він мав право помилувати, укласти мир та оголосити війну, вести міжнародну політику, розпоряджатися доходами царства та прощати шляхту. Отже, вся внутрішня та зовнішня політика Царства Польського була в руках короля та призначених ним посадових осіб.⁶⁶

Зберегло привілеї, як родове дворянство, так і нобілітований, поповнюється за рахунок осіб, які мають заслуги перед країною; розбагатілих купців, міщан; власників мануфактур; багатих ремісників; солдат, дослужилися до звання капітана; офіцерів, нагороджених хрестом; викладачів і професорів Варшавського університету, а також чиновників після 10 років служби.

У Царстві Польському принцип рівності перед законом зберігся, але офіційно зазначено, що рівність стосується лише християнської релігії. Євреям було відмовлено в політичних правах. Принцип особистої свободи, який гарантує селянам право переїзду з одного місця в інше, а

---

65 Мироненко С.В. Самодержавие и реформы. Политическая борьба в России в начале XIX в. / С. В. Мироненко. – М.: Наука, 1989. URL:<http://padabum.com/d.php?id=51087> (05.05.2021)

66 Богданович М.И. История царствования императора Александра I и России в его время. Т. 1. Санкт-Петербург, 1869.(дата звернення: 09.01.2021)

саме свободу пересування, був збережений, але обов'язкові адміністративні та політичні домовленості суттєво обмежували його.⁶⁷

---

⁶⁷ Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980.

2.3 “КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПЕРІОД” (1815-1820 РР.) ТА “РЕАКЦІЙНИЙ ПЕРІОД” (1820-1825 РР.)

«Конституційний період»

Поляки з великою радістю зустріли відновлення Царства Польського . У листопаді 1815 року імператор прийняв у Варшаві захоплюючий прийом, висловивши щирю та глибоку вдячність польській нації. Лише деякі люди не поділяли загальної радості, розуміючи, що глибокі суперечності, що лежать в основі штучно створеного зв'язку між двома державами, дуже різні як за своїм походженням, так і за своєю природою.

«Передбачаю, - писав Косцюшко князю Адаму Чарторийському в червні 1815 року, - що слово « поляк » стане презирливою кличкою і Москва буде вважати їх своїми рабами».⁶⁸ Інший сучасник Бажиковский в своїй «Історії листопадового повстання» пише: «Легко було передбачити, що конституція недовго буде визнаватися та поширюватися. Та й як можна було припускати, що абсолютний монарх, необмежений володар п'ятидесяти мільйонів підданих, буде обмежувати свою владу по відношенню до клаптика землі, розташованому між Вартою і Бугом, і побажає обмежувати себе конституцією?

Він прикрив цей клаптик землі конституційною хартією, тому що так наказував вчинити політичний розрахунок, але він повинен був природно вважати свою волю вище всього, тим більше що перевага сил забезпечувало їм перемогу. Як можна було думати, що запальний і пристрасний Костянтин не порушуватиме Конституцію і не зробити з неї для себе іграшки? ». ⁶⁹ Власне кажучи, порушення того дня, коли вона

68 Чарторижский А. Мемуары. Москва, 1998. С. 39.

URL:<http://elib.shpl.ru/ru/nodes/25382>(дата звернення: 18.04.2021)

69 Обушенкова Л.А. Королевство Польское в 1815-1830гг.: экономическое и социальное развитие URL:<https://inslav.ru/publication/obushenkova-l-korolevstvo-polskoe-v-1815-1830-gg-m-1979> (дата

була затверджена імператором. Надходили численні заяви, і завдяки зусиллям імператорського комісара Новосільцева був забезпечений конституційний закон.

Ці «статути» повинні були служити розвитком і роз'ясненням деяких його відділів, що стосуються, наприклад, організації і діяльності державного ради, адміністративної ради і т. П. «Розвиток і роз'яснення» приводили, часто до простого заперечення і обмеження конституції. Так, наприклад, один з статутів говорив, що палата депутатів не має залучати до відповідальності міністра без дозволу короля. Неважко помітити, що подібним «роз'ясненням» майже скасовувалася відповідальність міністрів, гарантована 116 статтею конституції.⁷⁰

Але найголовнішим кроком, що визначив відразу ставлення до цієї конституції самого імператора Олександра I, було призначення в Царство Польське головнокомандуючем польською армією, великого князя Костянтина Павловича, який став фактично головним у вирішенні долі нової держави. Князь Чарторийський ще в липні 1815р. прямо писав Олександрю I, що «поведінка великого князя, зводячи до нуля найурочистіші обіцянки, хилиться хіба до того, щоб довести народ до відчаю, і змушує припускати, що все це закінчується з задалегідь обдуманих планів».

Великий князь ні переносив, ні найменшого супротиву та вимагав абсолютного послуху і беззаперечного підпорядкування всім своїм примхам і капризам. Бажаючи позбутися від нього в Петербурзі, Олександр зробив його головнокомандуючим польською армією. Цесаревич охоче оселився у Варшаві, не соромлячись давав повну волю своїм пристрастям. Тут він закохався в польку Грудзинську, на якій одружився, відмовившись від своїх прав на престол на користь

звернення: 10.03.2021)

70 Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980.

URL:http://uwm.edu.pl/cbew/2017_8_2/Arzhakova.pdf (03.03.2021)

молодшого брата Миколи.

Як розумів великий князь недоторканість особи, гарантовану конституцією, видно з того, що за його наказом варшавські домовласники за порушення поліцейських правил повинні були особисто підмітати вулиці столиці, а одному з них він велів поголити голову і відрахувати 500 ударів батоном; незважаючи на визнану законом свободу друку, періодична преса була піддана за розпорядженням Костянтина Павловича суворій цензурі; за критику дій поліції, яка застосовує тілесні свідчення, одна з газет була заборонена і друкарня, в якій вона друкувалася, закрита.⁷¹

Виконавча влада належала, згідно з конституцією, наміснику. Громадська думка очікувало, що на цю посаду буде призначений князь Чарторийський, що мав всі дані до того, щоб управляти конституційної країною. Але Олександр охолов вже до одного своєї юності, та й не бажав мати намісником в Царстві Польському людини непохитної волі і цілком певних принципів, який захищав би конституцію від будь-якого свавілля. Намісником був призначений Йосип Зайончек. Цей честолюбний, але безхарактерний чоловік заради кар'єри кілька разів міняв свої переконання, переходячи від однієї крайності в іншу; з революціонера він став затятим консерватором і реакціонером, який фактично керував Царством через найближчого свого помічника Новосильцева.

Микола Новосильцев після віденського конгресу був зроблений імператорським комісаром при уряді Царства Польського, а згодом членом адміністративної ради. По суті, він користувався всіма повноваженнями намісника. Захоплювався в юності ліберальними ідеями, Новосильцев віддалявся від них у міру того, реакційні тенденції

---

71 Богданович М.И. История царствования императора Александра I и России в его время. Т. 1. Санкт-Петербург, 1869.(дата звернення: 09.01.2021)

опанували розумом імператора Олександра. Вороже налаштований проти поляків, він не міг звикнути до думки про надання їм конституційних свобод, в яких він бачив до того ж заразу, небезпечну для населення корінних російських областей.⁷²

Новосильцев мріяв про скасування конституції і з почуттям неприхованою радості відзначав все, що могло налаштувати Олександра проти поляків. За угодою з великим князем Костянтином, він організував таємну поліцію, яка повинна була доставити підозрілого Олександрю незаперечні докази поширення революційних ідей серед поляків. Начальники цієї поліції були спершу відставні офіцери Ван-дер-Ноот і Кампен, а потім - уланський поручик Шлей і перукар макротою. Поліцейські агенти проникали всюди, не тільки в громадські збори, але і в приватні будинки. Шпигунів відрядили в провінцію. Намісник постачав їх відкритими листами до розпорядження всім місцевим властям усіляко сприяти їм під страхом суворої відповідальності.

В результаті такої політики уряду між ним і громадською думкою, що стояли на сторожі конституційних свобод, повинна була виникнути боротьба, розгоравшаяся з кожним роком все сильніше і сильніше. Головним захисником конституції став сейм, який бачив своє призначення, перш за все у відстоюванні прав народу. Згідно з конституцією сейм повинен був скликатися кожні два роки, тим часом. У вересні 1817р. міністр статс-секретар у перший раз запропонував державній раді виробити проекти нових законів на увазі майбутні скликання сейму. У цій пропозиції були вказані наступні питання, що підлягають обговоренню в сеймі: складання кримінального кодексу і зміна 1-ої книги цивільного кодексу; щодо фінансового кошторису не було сказано жодного слова; навпаки, друге секретне розпорядження прямо записано, що сейм не повинен стосуватися

⁷² Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980. URL:<http://www.sudoc.abes.fr/cbs/xslt/DB=2.1//SRCH?IKT=12&T> (дата посилання 08.05.2021)

бюджету на майбутній рік.

Таким чином, той, хто дав конституцію, перший і порушив її, позбавивши збори народних представників одного з найважливіших його повноважень. 17 березня 1818 року імператор Олександр I особисто відкрив сейм тронною промовою, яку він виголосив на французькій мові. «Колишня організація вашої держави, - сказав, між іншим, імператор, - дозволила мені встановити ту, яку я дарував вам, і ввести ліберальні установи в нашій країні. Останні не перестають бути предметом моїх особливих турбот, і я сподіваюся поширити їх дію на всі землі, ввірені моєму піклуванню. Ви даєте мені можливість показати моїй батьківщині то, що я давно задумав дати їй і що вона отримає, як скоро зародки такого важливого приречення досягнуто належного розвитку ». Ці слова стосувалися, очевидно, до всієї Росії, але, на жаль, вони залишилися порожнім звуком.⁷³

Перший сейм Царства Польського з великим тактом виконав своє завдання. Його доповідь з приводу рапорту державної ради відрізнявся діловитістю, серйозністю і повним неупередженістю в оцінці дій уряду. Між іншим, сейм вказував на необхідність якнайшвидшого проведення реформи судоустрою, складання розпису державних доходів і витрат, видання закону про рекрутському наборі, свободи друку, підстави гміни шкіл тощо. Доповідь сейму викликав невдоволення імператора Олександра I. Особливим рескриптом міністр статс-секретар повідомив сейму, що конституція не уповноважує сейм критикувати дії уряду і в чому б то не було дорікати його: він може лише висловити свою думку про зроблених дорученнях. Що стосується виражених сеймом побажань, то деякі з них король наказав розглянути і обговорити, інші ж, як, наприклад, щодо, фінансової розписки, рекрутського набору і так далі

---

73 Обушенкова Л.А. Королевство Польское в 1815-1830гг.: экономическое и социальное развитие URL:<https://inslav.ru/publication/obushenkova-l-korolevstvo-polskoe-v-1815-1830-gg-m-1979> (дата звернення: 10.03.2021)

рішуче відхилити.

Про свободу друку в рескрипті було сказано, що «його цісарсько-королівська величність залишає це питання без дозволу до тих пір, поки досвід не вкаже належних заходів, які необхідно буде прийняти для того, щоб не допускати зловживань, що походять від повної свободи преси». Громадська думка поставилося дуже негативно до поглядів, викладеним в рескрипті, вважаючи, пам'ятає в ньому роз'яснення повноважень сейму незгодна з конституцією і в значній мірі обмежує права народних представників.⁷⁴

1 вересня 1820г. Олександр I відкрив особисто другий сейм Царства Польського. У тронній промові імператор висловив свою довіру польському народу, але попереджав його, що «злий дух сіліться знову, затвердити своє панування і вже витає над частиною Європи, приносячи з собою злочину і жахи». Тому він, король, вважає своїм священним обов'язком «викорінювати зло в зародку». «Ще кілька кроків, які направляються розсудливістю і впевненістю, що свідчать про чесність і довіру, - і ви досягнете здійснення своїх і моїх надій», закінчив свою промову Олександр, натякаючи на давно вже обіцяне їм приєднання до Царства Польського Литви і Правобережної України.

На другий день міністр внутрішніх справ звернувся до сейму з покликанням особливого значення допущеним зловживань, так як навіть зовсім ґрунтовні закиди могли б зашкодити батьківщині, заради блага якої слід терпляче чекати і сподіватися. Наведені мови государя і міністра справили на сейм вельми не вигідне враження і викликали в ньому серйозні побоювання за майбутнє країни. Зваживши стан речей, сейм вирішив суворо дотримуватися конституції і всіма силами захищати її від будь-яких зазіхань і порушень.⁷⁵

---

74 Польша и Россия... ; Филатова Н. М. Польский политический либерализм...

75 Полное собрание законов Российской Империи. Конституционная хартия 1815 года и

З урядових законопроектів, запропонованих сейму, найважливіші були: проект нового статуту кримінального судочинства та пропозиція, яка скасовує право палати депутатів залучати міністрів до судової відповідальності. Обидва ці проекти були відкинуті сеймом величезною більшістю голосів, так як в першому не говорилося нічого про суд присяжних, якого бажав народ, а другий був визнаний самим грубим порушенням конституції. Государ був вкрай незадоволений, тим більше що на сеймі виявилася цілком свідома опозиція, яка діяла, очевидно, за відомим планом з мета не допускати введення будь-якого закону, що суперечить точному змісту конституції.

На чолі опозиції знаходилося два брата Немоевський, депутати Калішському воєводства, люди енергійні й освічені. Відповідаючи в сеймі міністру внутрішніх справ Мостовського, який вказував на необхідність поступок і поміркованості в ім'я блага батьківщини, один з Немоевський промовив такі слова: «І я знаю, що від Капітолію до Тарпейской скелі лише один крок, але мені ніщо не може перешкодити сказати правду . Конституція є власність народу, і король не має права не відняти її у нас, ні навіть змінити її по своїй волі. Ми вже втратили свободу друку, немає у нас недоторканості особи, право власності розхитані і, нарешті, тепер хочуть нас позбавити відповідальності міністрів. Що ж залишається від цієї конституції? Stat magni nominis umbra! (Вона стоїть в тіні великого імені!) » Сенатор Ліновській прямо сказав:« Нехай конституція свято дотримується або нехай її скасують зовсім ». ⁷⁶

Закривши сейм промовою, повною докорів, Олександр I виїхав з Варшави, вкрай дратівливий і невдоволений. У рескрипті, виданому у

некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1815 — 1881),., Спб., 1907

URL:http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html

76 Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980. URL:<http://www.sudoc.abes.fr/cbs/xslt/DB=2.1//SRCH?IKT=12&T> (дата посилання 08.05.2021)

відповідь на доповідь сейму з приводу рапорту державної ради про становище країни, государ наказав міністру статс-секретарю повідомити раді міністрів, що він «не зобов'язаний і не повинен входити в які б то не було роз'яснення, що стосуються побажань і думок, виражених сеймом, так як відповідь, що пішов на зауваження сейму, залишається в силі і зараз і показує, що все було виконано належним чином.

Що стосується застосування конституційних засад в управлінні Царством, то імператор-король вважає що відносяться до цього предмету зауваження абсолютно зайвими, так як всі сумніви, які можуть виникнути при тлумаченні Конституції, може вирішити тільки він один, як її автор, знає дух її краще, ніж будь-хто інший ». Повернувшись до Петербурга, государ мав намір зовсім скасувати конституцію, але від цього кроку його утримали міністр закордонних справ Капо д'Істра і англійський посланник.

“Період Реакції”

Відтоді відносини погіршувались швидко і стабільно. У зв'язку з окремими виступами варшавської преси, що стало причиною видачі декретів про цензуру, а також у зв'язку зі значним дефіцитом бюджету. В липні 1819 року з'явилася заява від міністра закордонних справ Соболевського на ім'я заступника міністра. Він погрожував, що уряд може не тільки зупинитися, але й відхилитися від конституційного шляху.

Ще в 1820 році, Новосильцев, під приводом передбачуваного введення конституції в усій Росії, представив Олександрю формальний проект указу, який знищував відособленість Царства Польського. Цим указом воно включалося до складу майбутньої конституційної імперії, як одне з намісництв, а польська армія перетворювалася на складову частину польської армії.

Олександр вирішив піти іншим шляхом, а саме, виходячи з факту щорічних фінансових дефіцитів в Царстві, він наказав адміністративній раді обговорити «в змозі Царство Польське при справжньої своєї організації існувати на власні кошти або ж воно повинно отримати інший пристрій, більш відповідає його ресурсів».⁷⁷

Протягом усього «конституційного періоду» фінансове становище Королівства Польського було дійсно вкрай важким, більш того воно постійно погіршувався. Уряд отримав в своє розпорядження абсолютно порожню казну, обтяжену до того ж борговими зобов'язаннями. Над скарбницею тяжіли невиплачені борги Австрії і Пруссії. Так само потрібно враховувати, що Польща була аграрною країною, 80% населення якої жило за рахунок сільського господарства, а 70% національного доходу давала земельна власність.

У перші роки царський уряд почав надавати Царству Польському аванс на утримання польського війська.⁷⁸ З 1817 року витрати з утримання армії цілком впали на польську казну, а сума авансу, більш ніж 66 млн. злотих, була приєднана до загального боргу. Командувач польською армією великий князь Костянтин вимагав все більших витрат на армію, а казна не справлялася і з попередніми. Національний борг постійно збільшувався через те, що урядовим органам вдавалося стягувати заборгованості лише за минулі роки, а використовували ці гроші лише в поточному бюджеті. Управління фінансами перебувало в Руках Новосильцева. Міністр фінансів, хворий і слабохарактерний Матусевич, не виявляв ніякої ініціативи і покійно переносив всі обмеження і порушення своїх прав. Призначений після нього Венгліньський виявився ще податливі. Тим часом фінансова плутанина

77 Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980. URL:<http://www.sudoc.abes.fr/cbs/xslt/DB=2.1//SRCH?IKT=12&T> (дата посилання 08.05.2021)

78 Полное собрание законов Российской Империи. Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1815 — 1881),, Спб., 1907
URL:http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html

дійшла до того, що, за свідченням одного з сучасників, в той час, як кишені деяких осіб наповнювалися все більше і більше, витрати перевищили дохід і поглинули навіть приватні депозити та завдатки.

Незважаючи на це, уряд, як ми вже бачили, не допустило обговорення фінансової розпису на двох перших сеймах, а в 1821 році саме раптово поставив питання про несаможиттєвість Царства Польського.

Але новопризначений міністр князь Любецький прагнув будь-що-будь довести імператорові Олександру життєздатність Царства Польського, він не гидує ніякими засобами заради цієї мети. Так, наприклад він вирішив стягнути з населення адміністративним шляхом все недоїмки і недобори з часів короля Станіслава-Августа.

Освічені їм комісії найретельнішим чином перевірили всі подібні книги за 40 років і з невблаганною суворістю стягували всі збори, податки, навіть всі обіцяні колись патріотичні пожертвування, невнесені внаслідок наступили політичних подій. Разом з тим, однак, Любецький твердо вирішив захистити скарбницю Царства Польського від будь-яких претензій і втручання великого князя Костянтина Павловича. У незатверджених сеймами бюджетах витрати не були визначені з точністю, внаслідок чого відкривався широкий простір для зловживань.⁷⁹

Великий князь звик черпати з державного казначейства без будь-якого обмеження, вживаючи отримані суми на утримання таємної поліції і інші цілі, що не мають нічого спільного з благом і дійсними потребами країни. Любецький наполіг на складанні правильної розпису і рішуче відмовляв відпускати гроші для цілей, в ній не зазначених. Не вдаючись в детальну оцінку діяльності Любецького, потрібно все-таки визнати, що він упорядкував фінанси Царства Польського і усунув небезпеку, яка загрожує з цього боку існування конституції.

Реакція між тим посилювалася з кожним роком. Міністром

---

⁷⁹ Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980. URL:<http://www.sudoc.abes.fr/cbs/xslt/DB=2.1//SRCH?IKT=12&T> (дата посилання 08.05.2021)

народної освіти на місце ліберального Потоцький був призначений, за поданням Новосильцева, безмовний шанувальник урядової системи Грабовський. Заснований в 1812 році комітет з реалізації навчального справи з Новосильцевим на чолі зробив все можливе для зниження рівня народної освіти.

У самому суспільстві, особливо у вищих його колах, реакція також підняла голову. Найсильніше вплив на політичне життя країни придбали знову реакціонери-магнати, сумував за старошляхетськими Речі Посполитої і належали до тієї демократичної Польщі, яка виникла і стала розвиватися в короткий період існування Герцогства Варшавського.

У той же час старанні прислужники самодержавства звернули свою увагу і на Литву, де вільна думка знайшла собі притулок в знаменитому Віденському університеті. Особливі заслуги для розвитку цього університету поклав князь Адам Чарторийський, призначений попечителем Віленського навчального округу. При найближчій участі вчених цього університету представники демократичної інтелігенції утворили у Вільні в 1817 році просвітницький гурток «Суспільство шубравцев».⁸⁰

У тому ж році студенти університету утворили так званий «Союз філомотов». Засновниками цього «союзу» були Адам Міцкевич, Ян Чечот, Йосип Єжовський і Онуфрій Петрашкевич. Через деякий час виникли «Суспільство променистих» і «Товариство філаретів». Величезним авторитетом користувався в цих гуртках молодий професор Іоаким Лелевель, переконаний республіканець і демократ. Настільки інтенсивне життя не могла не відновити проти віленської інтелігенції всіх реакціонерів. Під їх тиском наказано було закрити масонські ложі і

---

80 Чарторижский А. Мемуары. Москва, 1998. С. 39.

URL:<http://elib.shpl.ru/ru/nodes/25382>(дата звернення: 18.04.2021)

«Товариство шубравцев».⁸¹

У травні 1823 року, коли один з учнів 5 класу Віленської гімназії написав на дошці: «Хай живе конституція 3 травня!». Було організовано наслідок, і три учні були засуджені університетським судом до кількох днів арешту. Великий князь Костянтин, який привласнив собі владу і над литовськими губерніями, залишився невдоволений таким вироком і скориставшись появою нової патріотичної написи на стіні одного з віленських костелів, наслав на Вільно Новосильцева для розкриття всієї зародилася там «крамоли». Одночасно з цим, цар звільнив Чарторийського з посади попечителя Віленського навчального округу. Новосильцев з більшою енергією взявся за справу. Вісім монастирів заповнилися заарештованими студентами і професорами. Слідча комісія застосовувала при дізнанні тортури. Особливо обурливо було звернення з учнями середніх навчальних закладів. Ігнатій Онацевіч писав про це великому князю Костянтину наступне: «Вночі забирали дітей з рідної домівки, затримували їх на вулиці, заарештовували в училище, в церквах, а потім катували.

Скільки трагічних сцен було при цьому ... ». Слідство тяглося 6 місяців, і вся справа була перепроваджений до Петербурга. Тут, указом від 14 вересня 1824 року, Імператор Олександр позбавив професорського звання професорів Йоахіма Лелевеля, Ігнатія Даниловича, і ін. Зань, Чечот, Адам Міцкевич, Сузін, Малевский, Ковалевський, Петрашкевич і Будревіч були вислані в Росію. Багатьох учнів віддали в солдати. У квітні 1821 року генерал Уминский і полковник Прондзинській в'їхали в Варшаву, щоб увійти в тісні стосунки з тамтешніми масонами і спонукати їх до більш активної діяльності. За пропозицією Умінська у Варшаві було створено центральний комітет, до складу якого увійшли

---

81 Обушенкова Л.А. Королевство Польское в 1815-1830гг.: экономическое и социальное развитие URL:<https://inslav.ru/publication/obushenkova-l-korolevstvo-polskoe-v-1815-1830-gg-m-1979> (дата звернення: 10.03.2021)

Лукасинській, Прондзинській, Моравській та ін. Цей комітет повинен був об'єднати всі існуючі тоді політичні союзи і керувати всім політичним рухом в польських землях.

За проектом Моравського передбачалося організувати новий союз наступним чином: 10 чоловік утворили гміну, кілька гмін - округ, кілька округів - область. Союз отримав назву «Національно патріотичного суспільства» і незабаром розвинув дуже енергійну діяльність.

У травні того ж 1822 року, за сприяння шпигунів, в руки уряду потрапили компрометуючі суспільство документи, внаслідок чого були заарештовані: Лукасинській, Махніцький, Ціховській, Доброгойській, Добржіцктей, Кошуцкій, Жіц і Дзвонковський.

1 травня 1825р. в Варшаві був скликаний третій сейм. Уряд прийняв енергійні заходи для того, щоб убезпечити себе від опозиції. Великий князь Костянтин заарештував і тим самим не пустив до Варшави вождя опозиції Вікентія Немоевський. Особливим імператорським указом було скасовано публічність сеймових засідань. У залі сейму розмістили російських чиновників, які повинні були складати протоколи для імператора і великого князя.⁸²

Депутати, усвідомлюючи небезпеку становища, вирішили, однак утриматися від різких виступів і по можливості догодити государю. При розгляді нових законопроектів деякі труднощі викликало лише твердження відкинутого вже першим сеймом проекту щодо реформи шлюбного статуту. Імператор Олександр бажав, у що б то не стало передати всі справи про шлюб в руки духовенства. Польська громадська думка і тепер, як і колись, опиралася цьому.

І тоді сейм ухвалив звернутися з цього приводу безпосередньо до самого Олександра І. Імператор вислухав делегатів з видимим

82 Полное собрание законов Российской Империи. Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1815 — 1881),, Спб., 1907

URL:http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html

задоволенням і обіцяв їм зробити все можливе. В результаті уряд поступилося громадській думці і внесло свій проект в значно зміненому вигляді, в якому він і пройшов до сейму, не зачіпаючи в принципі інститут цивільного шлюбу. Всі інші законопроекти також були прийняті і затверджені. Олександр був задоволений і закриваючи сейм, сказав свою останню промову до представників польського народу. Кілька місяців по тому він помер в Таганрозі.⁸³

---

83 Богданович М.И. История царствования императора Александра I и России в его время. Т. 1. Санкт-Петербург, 1869.(дата звернення: 09.01.2021)

ВИСНОВОК

Історія Польських земель у складі Російської імперії — дуже цікавий період. Це зумовлено низкою факторів. По-перше, це історія російсько-польських відносин. Ще з перших державних формувань у цих двох слов'янських народностей зав'язалася ворожнеча. І польська нація, в період свого розквіту приєднувала землі руські до своїх територій і Руська нація, об'єднавшись під одною державою загарбала Польщу. По-друге, ставлення руських до поляків. Звісно, загалом поляків ображаючи називали ляхами, само як і поляки називали руських москалями, проте за час перебування Царства Польського у складі Російської імперії, вона була як маленька Західноєвропейська держава в Росії, її культурою та архітектурою захоплювалася аристократія, та, у якомусь сенсі, через натхнення польською культурою стрімко почата розквітати культура руська. По-третє, неоднозначність. Загалом руські не любили поляків, вважаючи їх захопленим народом. Тим незрозуміліша їм була політика імператора Олександра I стосовно Царства Польського. І конституція, затверджена у 1815 році, і подальші планування відокремити польську націю та державність від загальноросійської, викликали багато питань.

Перші не розуміли відхилення від політики самодержавства в бік лібералізму і засуджували це навіть у контексті державної зради! Другі питали, чому якщо лібералізація і проходить, то серед польського народу, а не народу руського, тобто загарбаний, чужий народ почувається краще ніж свій, рідний. Треті підтримували ідеї розвитку лібералізації в Польщі та ждали таких перетворень і у Росії. Промова Олександра I у Варшаві на відкритті Сейму, стала ідеологічною основою для діяльності декабристів. Четверті виходили із меркантильних поглядів та вважали неправильним відбудовувати польську державу та державність за кошт

Росії, натомість не отримуючи нічого.

Цікавий цей період і тим, що навіть такі, на перший погляд, щедрі дії російського імператора по відношенню до поляків не поліпшили взаємовідносини між руською та польською націями. У розширенні самостійних прав Царству Польському було 3 головні проблеми:

- 1) Волелюбство поляків. З розвитком польської державності і поліпшенням внутрішньої економіки в Царстві Польському, серед місцевих почалися думки, що Польща повинна боротися за свою незалежність від Російської імперії. Таким чином вже у 1817 році виникають перші підпільні організації, які на меті ставили звільнення від російської влади.
- 2) Самоврядування на місцях призвело до свавілля російських чиновників, що ще більше розпалювало ненависть між руськими та поляками.
- 3) Різниця культур та релігій. Хоча Олександр I і проголосив руських і поляків — братськими народами, миритися одні з іншими не могли ніяк.

Як наслідок, отримали реакційну політику, яка з часом лиш набирала срімкості.

Аналіз перебування поляків під владою Росії наочно демонструє, що вже на момент початку XIX століття народи на території Європи прагнули незалежності і не хотіли миритися з владою чужаків.

За для згладжування процесу звикання однієї нації до іншої треба прирівнювати в правах та релігійних переконаннях усе населення держави, а це, в свою чергу, може призвести до бунтів серед корінного населення. Це дуже довгий процес, який повинен проходити не з примхи володаря, а з потреби народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Корнилов А. А. Курс истории России XIX века. - М., 1918.
URL:<http://elib.shpl.ru/ru/nodes/22634-kornilov-a-a-kurs-istorii-rossii-xix-veka-m-1918> (дата звернення: 19.02.2021)

2. Корнилов А. А. Курс истории России XIX века. - М., 1918.
URL:<http://elib.shpl.ru/ru/nodes/22634-kornilov-a-a-kurs-istorii-rossii-xix-veka-m-1918> (дата звернення: 26.02.2021)

3. Корнилов А.А. Русская политика в Польше со времени разделов до начала XX века
Петроград : Изд-во "Огни",1915.
URL:https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_004205773/
(дата звернення: 11.12.2020)

4. *Карамзин, Н. М.* Мнение русского гражданина. Избранная публицистика/ Н.М. Карамзин.— Москва: Издательство Юрайт, 2020 (дата звернення: 01.11.2020)

5. Горизонтов Л.Е Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше (XIX — начало XX в.). — Москва, 1999. URL:<https://inslav.ru/publication/gorizontov-l-e-paradoksy-imperskoj-politiki-polyaki-v-rossii-i-russkie-v-polshe-m-1999>(дата звернення: 29.03.2021)

6. Кручковский Т.Т. История Польши и современность в историографической традиции: общественно-политическая и историческая обусловленность проблематики и историческая наука // История Польши в историографической традиции XIX — начала XXI вв.: материалы Междунар. науч. конф., Гродно, 29—30 октяб. 2009 г. — Гродно, 2011.

URL:<https://elib.grsu.by/katalog/561998pdf.pdf>(дата звернення: 04.04.2021)

7. Кутявин В.В. Польша и поляки в советской и современной российской историографии: устойчивость стереотипов // Историки-слависты МГУ: Сб. науч. тр. — Кн. 8: Славянский мир: В ознаменование 70-летия кафедры и 175-летия учреждения славистических кафедр в университетах Российской империи. — Москва, 2011.

URL:<https://core.ac.uk/download/pdf/156948593.pdf>(дата звернення: 05.04.2021)

8. Иванова С И. «Польский вопрос» в русской философии культуры второй половины XIX века: автореф. дис. канд. философ. наук. — Белгород, 2011.

URL:<https://www.dissercat.com/content/polskii-vopros-v-russkoi-filosofii-kultury-vtoroi-poloviny>

9. Иванова С. Обсуждение «польского вопроса» на страницах периодических изданий 60-х годов XIX века // R czn k In tytutu P l k - Rosyjskiego. — 2012.

URL:https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Rocznik_Institutu_Polsko_Rosyjskiego/Rocznik_Institutu_Polsko_Rosyjskiego-r2012-t-n1/Rocznik_Institutu_Polsko_Rosyjskiego-r2012-t-n1-s9-32/Rocznik_Institutu_Polsko_Rosyjskiego-r2012-t-n1-s9-32.pdf(дата звернення: 20.04.2021)

10. Davies N. Boze igrzysko: historia Polski. — Kr ków, 2002.

URL:<https://www.livelib.ru/book/1000748013-boe-igrzysko-historia-polski-norman-davies>(дата звернення: 3.05.2021)

11. Инструкция нашему генерал-аншефу, генерал-адъютанту, сенатору, лейб-гвардии конного полка подполковнику, Чрезвычайному и Полномочному послу при короле и

Республике Польской, князю Михайле Волконскому. 31
марта 1769 года

12. Валіцкі А. Нацыя, нацыяналізм, патрыятызм. — Мінск, 2012.
URL:<https://www.livelib.ru/book/1001754451-natsyya-natsyyanalizm-patryyatyzm-andzhej-valitski>(дата звернення: 08.10.2020)
13. Катков М.Н. Что нам делать с Польшей? // Русский вестник. — Т. 44. — 1863. — № 3. — С. 469—506.
URL:http://dugward.ru/library/katkov/katkov_что_нам_делат_s_polshey.html(дата звернення: 08.10.2020)
14. Соловьев С. М. История падения Польши // Соловьев С. М. Сочинения: в 18 кн. М., 1995.
URL:<https://runivers.ru/lib/book8864/476880/>(дата звернення: 08.10.2020)
15. Пушкин А.С. Собр. Соч.: в 10 т. М., 1959.(дата звернення: 09.2.2021)
16. Вяземский П. А. Мицкевич о Пушкине // Вяземский П. А. Эстетика и литературная критика. М., 1984.
17. Русский архив. 1876. Кн. 4. С. 416. (дата звернення: 09.2.2021)
18. Михайловский-Данилевский А.И. Записки о походе 1813 года. СанктПетербург, 1834. С. 20.
URL:https://biblioclub.ru/index.php?page=author_red&id=11179(дата звернення: 27.2.2021)
19. Глинка Ф.Н. Письма русского офицера о Польше, Австрийских владениях, Пруссии и Франции, с подробным описанием отечественной и заграничной войны с 1812 по 1814 год. Москва, 1870. (дата звернення: 27.2.2021)

20. Чарторижский А. Мемуары. Москва, 1998. С. 39.
URL:<http://elib.shpl.ru/ru/nodes/25382>(дата звернення:
18.04.2021)
21. Шильдер Н.К. Император Александр Первый: Его жизнь и
царствование. В 4 т. Т. 3. Санкт-Петербург, 1897. С. 140, 141.
22. Чарторижский А. Мемуары. Москва, 1998.
URL:<http://elib.shpl.ru/ru/nodes/25382>(дата звернення:
18.04.2021)
23. Дубровин Н.Ф. После отечественной войны (Из русской
жизни в начале XIX века) // Русская старина. 1904.
URL:https://www.renomespb.ru/uploads/pdf/10.25990_archiveras.bs.e81k-bc93.pdf(дата звернення: 27.04.2021)
24. Потоцкая А., графиня. Мемуары, 1794 – 1820. Москва, 2005.
URL:<https://www.yakaboo.ua/memuary-grafini-potockoj-1794-1820.html>(дата звернення: 02.03.2021)
25. Богданович М.И. История царствования императора
Александра I и России в его время. Т. 1. Санкт-Петербург,
1869.(дата звернення: 09.01.2021)
26. Богданович М.И. История царствования императора
Александра I и России в его время. Т. 1. Санкт-Петербург,
1869.(дата звернення: 09.01.2021)
27. Колзаков П.А. Воспоминания, 1815 – 1831 // Русская старина.
1873.
URL:[https://guides.rusarchives.ru/terms/17/8744/kolzakov-
p](https://guides.rusarchives.ru/terms/17/8744/kolzakov-p)(дата звернення: 07.01.2021)
28. Дубровин Н.Ф. После отечественной войны (Из русской
жизни в начале XIX века) // Русская старина. 1904.
URL:<https://ruslania.com/ru/knigi/435444-posle-otechestvennoj->

- vojni-1812-goda-iz-russkoj-zhizni-nachala-xix-veka-nashi-mistiki-sektanty/(дата звернення: 09.01.2021)
29. Дубровин Н.Ф. После отечественной войны (Из русской жизни в начале XIX века) // Русская старина. 1904.
URL:<https://ruslania.com/ru/knigi/435444-posle-otechestvennoj-vojni-1812-goda-iz-russkoj-zhizni-nachala-xix-veka-nashi-mistiki-sektanty/>(дата звернення: 09.01.2021)
30. Соловьев С. М. Венский конгресс // Русский вестник. 1865. URL:<https://www.prlib.ru/item/751100>(дата звернення: 11.05.2021)
31. Соловьев С. М. Венский конгресс // Русский вестник. 1865. URL:<https://www.prlib.ru/item/751100>(дата звернення: 11.05.2021)
32. Спицын Е.Ю. Российская империя XVIII- начала XX века. М., 2015. URL:
https://royallib.com/book/spitsin_evgeniy/rossiyskaya_imperiya_xviii_nachala_xx_vv_polniy_kurs_istorii_rossii_dlya_uchiteley_prepodavateley_i_studentov_kniga_2.html(дата звернення: 12.02.2021)
33. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. СПб., 1830. URL:http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html(дата звернення: 14.02.2021)
34. Секретный договор оборонительного союза против России и Пруссии, заключенный между Австрией, Великобританией, Францией в Вене 3 января 1815 года. // Документы для истории дипломатических сношений, от заключения всеобщего мира в 1814 г. до конгресса в Вероне в 1822 г. СПб., Т.I. 1823. С. 169. [Электронный ресурс]:

- <https://search.rsl.ru/ru/record/01004110915> (Дата обращения: 10.02.2019)
- 35.Тарле Е.В. Талейран. М., 2011
URL:<http://prussia.online/books/taleyran-2010>(Дата обращения: 10.02.2019)
- 36.Нарочницкий А.Л. Международные отношения европейских государств с 1794 по 1830 г. М., 1946. С. 54. [Электронный ресурс]: <https://search.rsl.ru/ru/record/01005847485> (Дата обращения: 04.01.2019).
- 37.Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. СПб., 1830.
- 38.Фалькович.С.М. Польский вопрос в решениях Венского конгресса 1815 г. и причины краха венских договоренностей// Славянский альманах. 2015.
- 39.Польша и Россия... С. 92, 262, 332; Филатова Н. М. Польский политический либерализм...
- 40.Любавский М.К. Царство Польское и его конституция 1815 года.
41. Полное собрание законов Российской Империи. Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1815 — 1881)., Спб., 1907
URL:http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html
- 42.Внешняя политика России XIX — нач. XX веков. Сер. 1. Т. IV 1965.
- 43.Богданович М.И. История царствования императора Александра I и России в его время : сочинение автора Истории Отечественной войны 1812 г. : [в 6 т.] . - [Санкт-Петербург] : Тип. Ф. Сущинского , 1869-1871 .

44. Луферчик Е.Г. Решение польского вопроса на Венском конгрессе URL:<http://library.by> (дата звернення: (09.02.2021))
45. Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980.
46. Конституционная хартия Царства Польского 1815 URL:<http://worldconstitutions.ru> (02.02.2021)
47. Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980.
48. Подвинский Ю. Конституция Царства Польского и ее судьба: (1815-1830)/ Ю. Подвинский. – М.: издание Е.В. Кожевниковой и Е.А. Коломищевой, 1906
49. Сергеевский Н.Д. Конституционная Хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского 1815-1881. СПб., 1907. URL:<http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000524> (03.03.2021)
50. Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980. URL:http://uwm.edu.pl/cbew/2017_8_2/Arzhakova.pdf (03.03.2021)
51. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. СПб., 1830. URL:http://nlr.ru/res/law_r/content.html(дата звернення: 14.02.2021)
52. Сергеевский Н.Д. Конституционная Хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского 1815-1881. СПб., 1907. URL:<http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000524> (03.03.2021)
53. Речь Александра I при открытии сейма // Мироненко С.В. Самодержавие и реформы: Политическая борьба в России в

- начале XIX в./ С.В.Мироненко. – М.: Наука, 1989.
URL:<https://www.prilib.ru/item/712074> (07.10.2020)
54. Конституционная хартия Царства Польского 1815
URL:<http://worldconstitutions.ru> (02.02.2021)
55. Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1814 - 1881). – СПб.: Изд-во Т-ва бр. Гранат, 1907.
56. Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980.
URL:http://uwm.edu.pl/cbew/2017_8_2/Arzhakova.pdf
(03.03.2021)
57. Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1814 - 1881). – СПб.: Изд-во Т-ва бр. Гранат, 1907.
58. Подвинский Ю. Конституция Царства Польского и ее судьба: (1815-1830) URL:<http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000526> (дата посещения 02.01.2021)
59. Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1814 - 1881). – СПб.: Изд-во Т-ва бр. Гранат, 1907.
60. Подвинский Ю. Конституция Царства Польского и ее судьба: (1815-1830) URL:<http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000526>
(дата посещения 02.01.2021)
61. Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980.
URL:<http://www.sudoc.abes.fr/cbs/xslt/DB=2.1//SRCH?IKT=12&T> (дата посещения 08.05.2021)

62. Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1814 - 1881). – СПб.: Изд-во Т-ва бр. Гранат, 1907.
63. Мироненко С.В. Самодержавие и реформы. Политическая борьба в России в начале XIX в. / С. В. Мироненко. – М.: Наука, 1989.
URL:<http://padabum.com/d.php?id=51087> (05.05.2021)
64. Подвинский Ю. Конституция Царства Польского и ее судьба: (1815-1830) URL:<http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000526> (дата посещения 02.01.2021)
65. Мироненко С.В. Самодержавие и реформы. Политическая борьба в России в начале XIX в. / С. В. Мироненко. – М.: Наука, 1989.
URL:<http://padabum.com/d.php?id=51087> (05.05.2021)
66. Богданович М.И. История царствования императора Александра I и России в его время. Т. 1. Санкт-Петербург, 1869.(дата звернення: 09.01.2021)
67. Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980.
URL:<http://www.sudoc.abes.fr/cbs/xslt/DB=2.1//SRCH?IKT=12&T> (дата посещения 08.05.2021)
68. Чарторижский А. Мемуары. Москва, 1998. С. 39.
URL:<http://elib.shpl.ru/ru/nodes/25382>(дата звернення: 18.04.2021)
69. Обушенкова Л.А. Королевство Польское в 1815-1830гг.: экономическое и социальное развитие
URL:<https://inslav.ru/publication/obushenkova-l-korolevstvo-polskoe-v-1815-1830-gg-m-1979> (дата звернення: 10.03.2021)

70. Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980.
URL:http://uwm.edu.pl/cbew/2017_8_2/Arzhakova.pdf
(03.03.2021)
71. Богданович М.И. История царствования императора Александра I и России в его время. Т. 1. Санкт-Петербург, 1869.(дата звернення: 09.01.2021)
72. Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980.
URL:http://uwm.edu.pl/cbew/2017_8_2/Arzhakova.pdf
(03.03.2021)
73. Обушенкова Л.А. Королевство Польское в 1815-1830гг.: экономическое и социальное развитие
URL:<https://inslav.ru/publication/obushenkova-l-korolevstvo-polskoe-v-1815-1830-gg-m-1979> (дата звернення: 10.03.2021)
74. Польша и Россия... ; Филатова Н. М. Польский политический либерализм...
75. Полное собрание законов Российской Империи.
Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1815 — 1881), Спб., 1907
URL:http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html
76. Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980.
URL:http://uwm.edu.pl/cbew/2017_8_2/Arzhakova.pdf
(03.03.2021)

77. Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980.
URL:http://uwm.edu.pl/cbew/2017_8_2/Arzhakova.pdf
(03.03.2021)
78. Полное собрание законов Российской Империи.
Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1815 — 1881), Спб., 1907
URL:http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html
79. Бардах Ю., Леснородский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М., 1980.
URL:http://uwm.edu.pl/cbew/2017_8_2/Arzhakova.pdf
(03.03.2021)
80. Чарторижский А. Мемуары. Москва, 1998. С. 39.
URL:<http://elib.shpl.ru/ru/nodes/25382>(дата звернення: 18.04.2021)
81. Обушенкова Л.А. Королевство Польское в 1815-1830гг.: экономическое и социальное развитие
URL:<https://inslav.ru/publication/obushenkova-l-korolevstvo-polskoe-v-1815-1830-gg-m-1979> (дата звернення: 10.03.2021)
82. Полное собрание законов Российской Империи.
Конституционная хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского (1815 — 1881), Спб., 1907
URL:http://nlr.ru/e-res/law_r/content.html
83. Богданович М.И. История царствования императора Александра I и России в его время. Т. 1. Санкт-Петербург, 1869.(дата звернення: 09.01.2021)

РЕЗЮМЕ

Польська політика Олександра I дуже не однозначна та викликає багато питань у істориків навіть у наш час. Проблеми з'являються на моменті трактування “польського питання”, адже не має одностайної відповіді. Утворення Царства Польського, фундамент конституції якого було закладено ще при окупації у лютому 1813 року, викликає багато думок і суперечок дослідників про істину мету російського імператора. Подальший розвиток цього “польського експерименту” навіть при детальному аналізі не може дати чітких відповідей. Особистість Олександра I — доволі хитра і неконкретна — він вмів маніпулювати своїм оточенням та розташовувати до себе, через це аналізувати дії Олександра I в край важко.

Alexander I Polish policy is very ambiguous and raises many questions for historians even today. Problems appear at the moment of interpretation of the "Polish question", because after all does not have a unanimous answer. The formation of the Kingdom of Poland, the foundation of the constitution of which was established during the occupation in February 1813, provokes many opinions and controversies of researchers about the true purpose of the Russian emperor. Further development of this "Polish experiment" even with a detailed analysis can not give clear answers. The personality of Alexander I - quite cunning and vague - ht was able to manipulate his surroundings and have to himself, because of this to analyze the actions of Alexander I in the region is difficult.